

Het gevecht

Ontwerp van een onderzoek naar de vraag hoe ouders een vechtscheiding ervaren en wat dit betekent voor goede zorg voor scheidende ouders vanuit zorgethisch perspectief.

ZEB 70: Afstudeeronderzoek waarin opgenomen de mastherthesis
Masteropleiding Zorgethiek en Beleid
Universiteit voor Humanistiek

Begeleidende docent: Dr. Alistair Niemeijer
Tweede begeleider en coördinator: Prof. dr. Carlo Leget
Examinator: Dr. Vivianne Baur

Doret van der Sloot
Hogeweg 56
1098 CE Amsterdam
Studentennummer: 1010921
vanderslootdoret@gmail.com

Amsterdam, 30 augustus 2018.

Lieve Jeroen,

Het is misschien ongepast om een thesis met een cliché te beginnen, en ik doe het toch: zonder jou was ik niet geworden wie ik nu ben. Drieëntwintig jaar geleden viel je in eerste instantie voor mijn achterkant; een bijna sociologe met een lekkere kont en een stevige bos lang haar. Met het afstuderen als zorgericus aan de Universiteit voor Humanistiek komt aan die fase een eind. De student waar je toen op viel is een vrouw geworden die verantwoordelijk is voor haar en ons gezamenlijke leven. Misschien is dat wel de belangrijkste les die ik van jou leer, een verantwoordelijk mens willen zijn. Verantwoordelijk zijn voelt niet alleen goed en fijn, het blijkt ook helemaal niet *onmogelijk*. Zoals ik lang dacht.

Ik ben dankbaar en trots op het feit dat ik jouw vrouw en de moeder van onze kinderen Jack, Rover en Kate ben. Als het leven soms op mij overkomt als een geweldig inspirerende, wilde, creatieve oceaan vól mogelijkheden ben jij de rots waaraan ik mij vasthoud en op uitrust. Dat blijkt naast noodzakelijk ook verrukkelijk.

Dank voor je liefde, ruimte, tijd, geduld en het feit dat je je leven met mij wilt delen. Je vertrouwen in mijn denkkraft geeft me de moed te doen wat er gedaan moet worden: Taking Care Of.

Ik hou van jou,
Je Do

Inhoudsopgave

Dank- en voorwoord		5
Samenvatting		6
1	Probleemstelling	7
1.1	Aanleiding	7
1.2	Maatschappelijk probleem	7
1.3	Wetenschappelijk probleem	8
1.4	Vraagstelling	10
1.5	Doelstelling en leeswijzer	10
2	Vechtscheidingen in de literatuur	11
2.1	Wat is een vechtscheiding?	11
2.2	Ouders met intra- persoonlijke problemen	12
2.3	Ouders met inter- persoonlijke problemen	13
2.4	Probleem ouders in juridisch- maatschappelijke context	13
2.5	Conclusie	15
3	Goede zorg voor vechtscheidende ouders vanuit zorgethisch perspectief	16
3.1	Ontstaan van de zorgethiek	16
3.2	Critical insights	18
3.3	Wat is goede zorg voor vechtscheidende ouders met inter-en/of intra- persoonlijke problemen?	19
	<i>Caring about</i>	19
	<i>Taking care of</i>	19
	<i>Care-giving</i>	19
	<i>Care-receiving</i>	21
3.4	Wat is goede zorg voor probleem ouders in hun juridisch- maatschappelijke context?	23
	<i>Caring with</i>	23
3.5	Conclusie	25
4	Methode	26
4.1	Onderzoeksbenadering	26
4.2	Onderzoeksmethode	26
4.3	Sensitizing concept	27
4.4	Casusdefinitie en onderzoekseenheid	28
4.5	Data-verzameling	28
4.6	Data-analyse	29
4.7	Fasering	29
4.8	Kwaliteitscriteria en ethische overwegingen	29
	<i>Geloofwaardigheid</i>	29
	<i>Betrouwbaarheid</i>	30
	<i>Overdraagbaarheid</i>	31
	<i>Ethische overwegingen</i>	31

5	Bevindingen	32
5.1	Essentie Vader	32
5.2	Narratief Vader	33
5.3	Verdieping existentialen Vader	36
	<i>Geleefde verwachtingen</i>	36
	<i>Geleefde relationaliteit</i>	36
	<i>Geleefde kwetsbaarheid</i>	37
	<i>Geleefde onmacht</i>	38
5.4	Essentie Moeder	40
5.5	Narratief Moeder	43
5.6	Verdieping existentialen Moeder	44
	<i>Geleefde verwachtingen</i>	44
	<i>Geleefde relationaliteit</i>	45
	<i>Geleefde kwetsbaarheid</i>	46
	<i>Geleefde onmacht</i>	46
5.7	Conclusie	48
6	Discussie	49
7	Conclusie	53
	Literatuur	55
	Bijlage 1	66

Dank- en voorwoord

Als documentairemaker maak ik TV programma's over sociaal- maatschappelijke onderwerpen zoals de gezondheidszorg en psychosociale gevolgen van ingrijpende levenservaringen. Op zoek naar meer verdieping in mijn werk ben ik in 2014 begonnen met de studie zorgethiek en beleid aan de Universiteit voor Humanistiek. Hier realiseerde ik me opnieuw hoe belangrijk het is om goede vragen te stellen over hoe we voor onszelf en anderen zorgen. Voor het stellen van deze vragen voel ik mij verantwoordelijk. Ik geloof dat we de media op een verantwoorde manier moeten inzetten om te reflecteren op hoe we in Nederland voor onszelf en elkaar zorgen. Opdat die zorg kan verbeteren.

In 2016 benaderde prof. Goossens mij voor het maken van een serie over Vechtscheidingen. Carla is onder meer vertrouwenspersoon en forensisch mediator bij verschillende Nederlandse rechtbanken en maakt zich grote zorgen over Vechtscheidingen. Haar zorg betreft niet alleen de complexiteit en groeiende omvang ervan, ook maakt zij zich ernstige zorgen over de gevolgen van vechtscheidingen voor kinderen. Met deze thesis richt ik me, voorafgaand aan het maken van de serie, op de vraag wat goede zorg is voor ouders die gaan scheiden. Ik ga hierbij uit van de vooronderstelling dat als er goed voor scheidende ouders wordt gezorgd zij ook beter in staat zullen zijn om goed voor hun kinderen te zorgen. Het onderwerp van deze thesis ligt op het snijvlak van mijn werk als documentairemaker, de persoonlijke ervaring die ik als kind van gescheiden ouders heb en de intellectuele verdieping die ik zocht en vond in de zorgethiek.

Door persoonlijke en organisatorische omstandigheden belandde het thesisproces een aantal maanden geleden in een crisis. Toen Alistair Niemeijer ten tonele verscheen zei hij: "als je het niet haalt, dan komt dat in ieder geval niet omdat *jij* denkt dat je dit niet kunt". Daarmee kwam hij direct tot de kern van de zaak en schonk hij me het vertrouwen om het schrijven van deze thesis in ieder geval te *willen* proberen. Wanneer u dit leest is de rest van dat proces geschiedenis, dank Alistair. Ook dank ik Carlo Leget voor het in mij gestelde vertrouwen en de tweede kans die ik kreeg. Inge van Nistelrooij en Viviane Baur dank ik voor de tijd en aandacht die aan de eerste versies van deze thesis zijn besteed. Jullie feedback heeft het noodzakelijke academische luikje in mijn linkerhersen helft geopend, hierdoor ben ik in staat geweest om de studie met het schrijven van deze thesis af te ronden.

Als je als beschadigd mens Zorgethiek gaat studeren kunnen er twee dingen gebeuren. Of je gaat inzien dat goed voor jezelf en anderen zorgen complex maar mogelijk is en tot de essentie van het leven behoort. Of je gaat inzien dat goed voor jezelf en anderen zorgen mogelijk zou moeten kunnen zijn, mits bepaalde omstandigheden veranderen. Jurja Steenmeijer (jeugdzorgprofessional, alumna en professor Zorgethiek in wording) heeft mij laten ervaren *dat* een mens goed voor een ander zorgt, ongeacht de omstandigheid. De wijze waarop ze mij coachte wanneer ik in paniek raakte bij het nemen van een volgende 'horde' hebben mij ten diepste geraakt. Dat we in Nederland zorgprofessionals hebben die in staat zijn om zo goed voor een ander te zorgen stemt mij gerust over de toekomst van alle kinderen die thuis onveilig zijn (geweest). Jurja, voor altijd dankbaar en een buiging.

Samenvatting

In Nederland maken jaarlijks ongeveer 70.000 kinderen een scheiding van hun ouders mee, twintig procent van deze scheidingen loopt uit op een vechtscheiding. Deze groeiende trend veroorzaakt veel schade bij kinderen, ouders, omstanders en de maatschappij (Rouvoet, 2018).

De doelstelling van dit onderzoek is om een visie te ontwikkelen op het voorkomen van vechtscheidingen in Nederland vanuit zorgethisch perspectief. Hiermee wil het onderzoek een bijdrage leveren aan wetenschappelijke en zorgethische kennis met betrekking tot het tegengaan van vechtscheidingen.

Het kwalitatief empirisch zorgethisch onderzoek dat hieraan ten grondslag ligt wordt uitgevoerd door middel van de hermeneutische fenomenologische onderzoeksmethode van Van Manen (1997). Hiervoor wordt de documentaire “Verloren Band”¹ van Gis la Mallant gebruikt. In deze film reconstrueert journalist Frenk van der Linden de dertig jaar durende vechtscheiding van zijn ouders. Hij en zijn zus zijn de eerste Nederlandse kinderen die door de rechter aan hun vader worden toegewezen, de kinderen hebben dertig jaar geen contact met hun moeder (Mallant, 2009). Door deze documentaire te analyseren wordt getracht te komen tot de essentie van het fenomeen vechtscheidingen.

¹ https://www.uitzendinggemist.net/aflevering/73367/Ncrv_Dokument.html

1 Probleemstelling

Dit hoofdstuk begint met mijn persoonlijke motief om onderzoek te doen naar goede zorg voor ouders die gaan scheiden. Daarna worden het maatschappelijke en wetenschappelijke probleem, de vraagstelling, het theoretisch kader en de onderzoeksmethodiek uiteengezet.

1.1 Aanleiding

Mijn ouders scheidden toen ik een meisje van tien jaar was. Voorafgaand aan deze scheiding verkeerde ons gezin jaren in een crisissituatie. Mijn vader dronk, was gewelddadig en mishandelde mijn zus, broer en mij. Mijn moeder was afwezig. Toen de crisis op zijn dieptepunt kwam raakte mijn moeder in een ernstige psychische crisis. Volledig uitgeput was ze niet meer in staat om voor ons te zorgen. Mijn grootouders namen het huishouden en de zorg voor ons over. De huisarts die mijn moeder al haar hele leven kende ontfermde zich over haar en liet haar zeven maanden slapen. Iedere dag kwam hij voor en na zijn werk op het puntje van haar bed zitten om te kijken naar hoe het met haar ging.

Toen mijn moeder thuis kwam was de scheiding een feit. Mijn vader woonde elders en wij begonnen aan een nieuw leven in een andere stad. Mijn moeder kreeg zichzelf en haar zaken op orde en gaf mijn vader de ruimte om een nieuwe relatie met ons op te bouwen. Nooit zeiden mijn ouders een kwaad woord over elkaar. De scheiding van mijn ouders is geen vechtscheiding geworden, ik vraag me af of dat ook zo was gegaan als er niet zo goed voor mijn ouders was gezorgd. Met deze thesis richt ik me op de vraag wat goede zorg is voor ouders die gaan scheiden, in de veronderstelling dat als er goed voor ouders gezorgd wordt zij ook goed voor hun kinderen kunnen zorgen.

1.2 Maatschappelijk probleem

In Nederland maken jaarlijks ongeveer 70.000 kinderen² een scheiding van hun ouders mee (Spruijt, en Kormos, 2010). Twintig procent van deze scheidingen verloopt complex tot zeer complex. Men spreekt van een vechtscheiding als ouders het belang van de andere ouder en/of kinderen uit het oog verliezen (Kinderombudsman, 2016). Als gevolg hiervan kunnen kinderen ontwikkelingsschade, sociaal-emotionele schade, of schade op het vlak van welzijn en welvaart oplopen (Amato & Cheadle, 2005). Omdat geestelijk geweld en emotionele verwaarlozing net zo schadelijk kunnen zijn als lichamelijk geweld wordt het betrekken van kinderen in een vechtscheiding door sommigen als een vorm van kindermishandeling gezien (Baracs, Vreeburg-Van der Laan, 2014; Cloosterman, Klein Velderman, Pannebakker, 2013).

Uit onderzoek van TNO NIPO³ blijkt een aanzienlijke stijging van het aantal vechtscheidingen tussen 2013 en 2015 (Kinderombudsman, 2016). Omdat ouders hun conflicten voor de

² Spruijt, E. en Kormos, H. (2010). Het getal van circa 70.000 wordt gebaseerd op het aantal echtscheidingen per jaar, een schatting van het aantal samenwonenden die uit elkaar gaan (De Graaf, 2005) en cijfers over het aantal paren met thuiswonende kinderen tot een leeftijd van 22 jaar.

³ TNS NIPO deed onderzoek onder 1000 advocaten en mediators die zijn aangesloten bij de vFAS, een vereniging van specialisten in het personen- en familierecht. In 2013 liep 1 op de 10 scheidingen uit op een vechtscheiding, in 2015 waren dat er 1 op de 5.

rechter (moeten) brengen en er steeds meer OTS onderzoeken worden aangevraagd⁴ worden ook familie, vrienden, advocaten, rechters, schooldocenten, jeugdzorgmedewerkers en anderen omstanders betrokken bij het gevecht dat tussen ouders woedt (Visser, 2016). 70% van alle adviezen die de Raad voor de Kinderbescherming geeft heeft betrekking op problematische gezinssituaties en 60% van de jongeren in de jeugdbescherming komen uit een scheidingssituatie (Rouvoet, 2018).

Om deze trend tegen te gaan krijgt voormalig Minister Jeugd & Gezin Rouvoet in de zomer van 2017 de opdracht om met concrete actielijnen en oplossingsrichtingen te komen die schade bij kinderen als gevolg van scheidingen moeten voorkomen (Rouvoet, 2018). In zijn verslag schrijft Rouvoet dat scheiden lange tijd is gezien als een privé aangelegenheid waarvoor ouders zelf verantwoordelijk zijn. Anderen, 'de samenleving', de politiek, de overheid, zouden hiermee niets te maken hebben (Rouvoet, 2018). In het maatschappelijk en politiek debat is een kentering zichtbaar, met de aanname van de motie-Recourt⁵ door de Tweede Kamer in november 2015 is daar verandering in gekomen.

De geformuleerde actielijnen en oplossingsrichtingen om schade bij kinderen te voorkomen staan verwoord in de rapportage⁶ die ter afronding van de opdracht is vervaardigd. Hier worden vijf fasen⁷ van scheiden onderscheiden waar ouders doorheen gaan en zijn de maatschappelijke problemen blootgelegd. Zo wordt de huidige procedure van formeel scheiden teveel gekenmerkt door het toernooimodel en is daarmee te weinig ingericht op de-escalatie. Rechters beschikken bovendien over onvoldoende tijd en deskundigheid en de huidige financiering van advocaten, gesubsidieerde rechtsbijstand en rechters kent perverse prikkels. Ook ontbreekt het aan een overzichtelijk en toegankelijk aanbod van hulp en ondersteuning. Ouders weten niet met wie ze contact op kunnen nemen als ze van plan zijn om uit elkaar te gaan. Daarnaast zouden professionals gestimuleerd moeten worden met professionele kennis, kwaliteit, onderlinge afstemming en interdisciplinaire samenwerking. Als laatste is er onvoldoende bewustwording met betrekking tot het risico van schade bij kinderen als gevolg van een vechtscheiding bij ouders, omstanders en professionals in de omgeving geconstateerd (Rouvoet, 2018).

1.3 Wetenschappelijk probleem

Een vechtscheiding staat bekend als een langdurig gevecht tussen ex-partners dat wordt gekarakteriseerd door ingewortelde conflicten, inadequate communicatie en vijandigheid. Er wordt van een vechtscheiding gesproken als de scheiding zo conflictueus verloopt dat ouders het belang van de andere ouder en/of de kinderen uit het oog verliezen (Mitcham-Smith, & Henry, 2007). Emotioneel, psychologisch en fysiek geweld tussen partners komt bij minstens de helft van alle vechtscheidingen voor (Jaffe, Crooks, & Poisson, 2003) en wordt over het algemeen direct in verband gebracht de groei van psychische problemen bij zowel

⁴ www.kinderbescherming.nl/over_de_raad/feiten_en_cijfers/

⁵ 'van mening dat zoveel als mogelijk voorkomen moet worden dat echtscheidingen nadelige gevolgen voor kinderen hebben, een onnodig beslag leggen op de rechtspraak of andere ongewenste maatschappelijke gevolgen hebben' motie Recourt, november 2015

⁶ Scheiden...en de kinderen dan? Agenda voor actie. Rouvoet, februari 2018.

⁷ fase 1: ouderschap, fase 2: relatieproblemen, fase 3: uit elkaar, fase 4:rechtsgang, fase 5: na de scheiding (Rouvoet, 2018, p.14).

kinderen als ouders (Amato, 2001; Kelly, & Emery, 2003; Campbell, Jones, Dienemann, Kub, Schollerberg, O'Campo, Wynne, 2002; Woods, 2005).

Volgens Unicef (2006) zijn er wereldwijd ongeveer 275 miljoen kinderen die te maken hebben met de gevolgen van destructieve conflicten tussen scheidende ouders. In Nederland zou 13% van de volwassenen hiermee te maken krijgen (Alink, Ijzendoorn, Bakermans-Kranenburg, Pannebakker, Vogels, & Euser, 2001).

Wetenschappelijke literatuur gericht op vechtscheidingszorg voor ouders is omvangrijk bestaat grofweg uit twee hoofdstromen:

- Artikelen gericht op het *recht*, de juridische context van vechtscheiding. Hierbij worden veelal de noodzakelijke verbeteringen binnen de rechtsspraak geformuleerd; van rechtsstrijd naar rechtszorg (Vlaardingerbroek, 2010).
- Artikelen gericht op de *zorg*, de hulpverleningscontext van vechtscheidingen. Deze hoofdstroom valt uiteen in literatuur over ouders gericht op psychosociale factoren zoals het onvermogen zich aan te passen aan de nieuwe situatie (Baitair, Buysse, Brondeel, de Mol, & Rober, 2012) en op het ondersteuningsaanbod zoals aangeboden binnen de 1^e lijns gezondheidszorg door psychologen, maatschappelijk werkers, pedagogisch medewerkers, huisartsen, mediators en andere hulpverleners in het veld. Deze literatuur beschrijft hoofdzakelijk de noodzaak tot bevordering van kennis en expertise van zorgprofessionals (Ruiter de, Pol van, 2017).

Mensen die een vechtscheiding doormaken worden over het algemeen beschreven als ex-partners die niet in staat zijn om om te gaan met het complexe en emotionele proces van hun scheiding (Levite, & Cohen, 2011) en/of ouders die moeten worden geholpen hun kinderen weer in het vizier te krijgen en worden aangesproken op het nemen van verantwoordelijkheid (Lawick van, Visser, 2014).

Een groot deel van de onderzoeken richt zich op het verbeteren van de kwaliteit van zorg, gebaseerd op kwaliteitsindicatoren. Dit zijn veelal kwantitatief uitgevoerde onderzoeken, bijvoorbeeld gebaseerd op meta-analyses (Krishnakumar & Buehler, 2000). Ondanks de grote hoeveelheid publicaties met betrekking tot vechtscheidingen bestaat er geen onderzoek naar wat goede zorg is vanuit het perspectief van de geleefde ervaring van vechtscheidende ouders. Dit is opvallend aangezien de juridische- en de hulpverleningscontext van vechtscheidingen grote invloed kunnen hebben op het verloop en de kwaliteit van (v)echtscheidingen en de individuele levens van zowel ouders als kinderen.

Wat goede zorg is voor vechtscheidende ouders- zo stelt de Vakgroep waarbinnen dit onderzoek zich afspeelt - wordt duidelijk binnen praktijken van zorg. Mensen die zorg nodig hebben (en geven) kunnen immers het beste beoordelen wat moreel goede zorg is (Leget, Nistelrooij van, & Visse, 2017). Met de uitvoering van kwalitatief onderzoek naar de ervaring van mensen die een vechtscheiding doormaken zal worden getracht deze kennislacune te verkleinen en kan in beeld worden gebracht wat tot nu toe voornamelijk verborgen is gebleven. Door ervaringen en de gedeelde betekenissen te onderzoeken en te beschrijven wordt gezocht naar de essentie van het probleem. Het inzicht dat ontstaat in de

belevingswereld van vechtscheidende ouders kan een bijdrage leveren aan het verkrijgen van een dieper inzicht in wat betere zorg voor (v)echtscheidende ouders vanuit zorgethisch perspectief kan zijn.

1.4 Vraagstelling

De hoofdvraag die in dit onderzoek centraal staat is:

Hoe ervaren ouders een vechtscheiding en wat betekent dit voor goede zorg voor scheidende ouders vanuit zorgethisch perspectief?

Deze vraag valt uiteen in de volgende deelvragen:

- Hoe wordt er binnen de wetenschappelijke literatuur naar vechtscheidende ouders gekeken?
- Wat is goede zorg voor vechtscheidende ouders vanuit zorgethisch perspectief?
- Wat is de essentie van de geleefde ervaring van een vechtscheidende ouder zoals in de documentaire 'Verloren band' verwoord?
- Wat betekent dit voor het voorkomen van vechtscheidingen en goede zorg voor scheidende ouders vanuit zorgethisch perspectief?

1.5 Doelstelling en leeswijzer

De doelstelling van dit onderzoek is om een visie te ontwikkelen op het voorkomen van vechtscheidingen in Nederland vanuit zorgethisch perspectief. Als eerste is in bovenstaand hoofdstuk de probleemstelling geschetst. Hoofdstuk twee beschrijft hoe er binnen de wetenschappelijke literatuur naar vechtscheidende ouders wordt gekeken, in hoofdstuk drie wordt onderzocht wat goede zorg voor vechtscheidende ouders vanuit zorgethisch perspectief kan zijn. De omschrijving van de gehanteerde onderzoeksmethode en de bevindingen van het empirisch onderzoek vormen de hoofdstukken vier en vijf. In hoofdstuk zes worden de verschillende deelvragen bij elkaar en in discussie gebracht, gevolgd door de conclusie welke antwoord geeft op de hoofdvraag. Als laatste wordt in hoofdstuk zeven gereflecteerd op de kwaliteit van het onderzoek.

Met het uitvoeren van dit onderzoek wordt getracht een bijdrage te leveren aan wetenschappelijke en zorgethische kennis met betrekking tot het tegengaan van vechtscheidingen.

2 Vechtscheidingen in de literatuur

Dit hoofdstuk probeert antwoord te geven op de eerste deelvraag van het onderzoek: Hoe wordt er binnen de wetenschappelijke literatuur naar vechtscheidende ouders gekeken? Het hoofdstuk begint met de definitie van een vechtscheiding, gevolgd door de drie verschillende manieren waarop binnen de wetenschappelijke literatuur naar ouders wordt gekeken. Het hoofdstuk sluit af met de conclusie.

2.1 Wat is een vechtscheiding?

Veel liefdesrelaties beginnen vanuit een romantisch liefdesideaal: de ander zal altijd van me houden, me begrijpen, naar me luisteren, belangrijke dingen met me delen, voor me willen zorgen en me accepteren zoals ik ben. Tot de dood ons scheidt. Over het algemeen zijn mensen goed in staat om barsten in hun relatie te repareren en grotere teleurstellingen te voorkomen. Deze mensen kunnen met de teleurstellingen en frustraties die ontstaan wanneer niet alle verwachtingen uitkomen omgaan en zich aanpassen aan veranderende omstandigheden (Visser, 2017). In sommige gevallen vinden deze aanpassingen niet plaats en gaat men over tot het besluit om uit elkaar te gaan. Wanneer partners door de wet middels het burgerlijk huwelijk⁸ aan elkaar zijn verbonden, spreken we formeel over een echtscheiding⁹. Ongeveer een derde van de Nederlandse huwelijken eindigt in een echtscheiding en dit aantal neemt ieder jaar toe¹⁰.

Hoewel de meeste ex-partners goed in staat zijn om na een scheiding met elkaar om te gaan en afspraken te maken raken ook veel ouders met elkaar in conflict. De opvoeding van de kinderen, verdeling van zorgtaken, tijd en financiën zijn hierbij gevoelige onderwerpen (Baitair, Buysse, Brondeel, de Mol & Rober, 2012). Twintig procent van de scheidingen waarbij minderjarige kinderen betrokken zijn verloopt complex tot zeer complex en mondt uit in een vechtscheiding (Spruijt & Kormos, 2010). Vechtscheidingen worden gezien als langdurige gevechten tussen ex-partners die worden gekarakteriseerd door ingewortelde conflicten, inadequate communicatie en vijandigheid. Vaak zijn ex-partners boos op elkaar, bestaat er grote ontevredenheid over de scheidingsovereenkomst, vaders blijken regelmatig niet tevreden over de hoeveelheid tijd die zij met hun kinderen kunnen doorbrengen en men blijft wrok naar elkaar koesteren (Cohen, Levite, 2012). Communicatie kenmerkt zich door beschuldigingen en kinderen worden soms ingezet als pionnen in de strijd (Levite & Cohen, 2011). Over het algemeen worden vechtscheidingen direct in verband gebracht de groei van psychische problemen bij zowel kinderen als ouders (Amato, 2001; Kelly & Emery, 2003).

Voor dit onderzoek definiëren we een vechtscheiding als een echtscheiding die zo conflictueus verloopt dat ouders het belang van de andere ouder en/of betrokken kinderen uit het oog verliezen (Mitcham-Smith & Henry, 2007).

⁸ definitie huwelijk

⁹ definitie echtscheiding

¹⁰ <https://www.cbs.nl/nl-nl/faq/specifiek/hoeveel-huwelijken-eindigen-in-een-echtscheiding->

2.2 Ouders met intra- persoonlijke problemen

De bezorgdheid die uit de wetenschappelijk literatuur spreekt richt zich niet alleen op de bescherming van kinderen. Ook ouders zouden veel problemen ondervinden ten gevolge van vechtscheidingen (Amato, 2001; Kelly, & Emery, 2003; Campbell, Jones, Dienemann, Kub, Schollerberg, O'Campo & Wynne, 2002; Woods, 2005). Vechtscheidende ouders worden over het algemeen gezien als mensen die er niet in slagen los van elkaar te komen of in staat zijn om te gaan met de frustraties en negatieve emoties die het gevolg kunnen zijn van een echtscheiding. Ouders zouden het complexe en emotionele proces van een scheiding niet kunnen bevatten en/of accepteren (Levite & Cohen, 2011) en baat hebben bij voorlichting, psycho-educatie en de versterking van hun communicatieve vaardigheden (Shapiro & Gottman, 2005).

Uit wetenschappelijk onderzoek in Noord-Amerika blijkt dat bijna 40 tot 50 procent van de vechtscheidingen een voorgeschiedenis kent van partnergeweld (Bow & Boxer, 2003; Jaffe, Crooks & Poisson 2003; Hardesty, Haselschwerdt & Johnson, 2012). Australisch onderzoek naar de strijd over ouderlijk gezag laat zien dat partnergeweld meestal de reden is voor het aanvragen van een echtscheiding (Brown, Frederico, Hewitt & Sheehan 2000). Geweld wordt hier gedefinieerd als gewelddadige agressie gepleegd door iemand uit de huiselijke of familiekring van het slachtoffer. Deze kring kan bestaan uit (ex-) partners, gezinsleden, familieleden en/of huisvrienden (Bow & Boxter, 2003). De relatie tussen de dader en het slachtoffer staat hierbij centraal. Huiselijk geweld kan lichamelijk, seksueel en emotioneel van aard zijn, of in combinatie met elkaar voorkomen. Intimidatie, bedreiging en overheersing zijn veel voorkomende elementen van huiselijk geweld dat gericht kan zijn tegen volwassen mannen, vrouwen, kinderen en ouderen. Partnergeweld en kindermishandeling worden gezien als verschillende vormen van huiselijk geweld die vaak in combinatie met elkaar optreden (Ruiter, 2017).

Recent onderzoek naar de kennis en visie van Nederlandse juridische en sociale professionals laat zien dat er een gebrek aan kennis bestaat over het feit dat veel (v)echtscheidingen worden gekenmerkt door een voorgeschiedenis van partnergeweld (Ruiter, 2017). Geweld dat bovendien vaak na de echtscheiding blijft voortduren of zelfs kan escaleren (Hardesty & Ganong, 2006). De uitkomsten van dit onderzoek laten zien dat Nederlandse professionals over onvoldoende kennis beschikken om de aard en omvang van het geweld tussen vechtscheidende ouders goed in te schatten. Aangenomen wordt dat het ontbreken van deze kennis (onbedoeld) schade aanricht bij kinderen en ex-partners in vechtscheidingsgezinnen. In het kader van dit onderzoek wordt aangenomen dat vechtscheidende ouders ook gezien moeten worden als plegers van huiselijk geweld (Ruiter, 2017).

Veel auteurs maken zich zorgen over het feit dat vechtscheidingen vaker escaleren (Spruijt & Kormos, 2014). Terugkerende destructieve communicatiepatronen, emotioneel, psychologisch en fysiek geweld tussen partners komt bij minstens de helft van alle vechtscheidingen voor (Jaffe, Crooks, & Poisson, 2003).

De meest voorkomende vorm van geweld¹¹ bij vechtscheidingen bestaat uit reactief en wederkerig geweld, met een grote variatie in frequentie en ernst (Kelly & Johnson 2008). Dit geweld wordt over het algemeen direct in verband gebracht met de aanwezigheid van een psychische of persoonlijkheidsstoornis bij één of beide ouders en beschuldigingen van en/of daadwerkelijk sprake van partnergeweld en/of kindermishandeling (Litvack, 2007). Kinderen van deze ouders zouden tegen hen beschermd moeten worden (Visser, 2016).

2.3 Ouders met inter- persoonlijke problemen

Conflicten worden destructiever als mensen er niet in slagen van elkaar los te komen, problemen niet worden opgelost en er sterke negatieve emoties ten grondslag liggen aan het gevecht (Hetherington, 2006). Een van de verklaringen voor de escalatie tussen ouders wordt gezocht in de dynamiek tussen de ex-partners. Wanneer de frustraties van de ander als een persoonlijke aanval wordt ervaren dan kan dat tot een defensieve houding leiden. Deze houding kan door de ander als een verwijt of persoonlijke aanval worden ontvangen, welke als tegenreactie wederom een defensieve reactie teweeg kan brengen. De herhaling van aanvallen en verdedigen kan escaleren en een destructieve dynamiek in de relatie veroorzaken (van Lawick, 2008).

Binnen de vechtscheidingsliteratuur wordt ook aandacht geschonken aan het pathologiseren door ex-partners. Wanneer beide ex-partners zich gekwetst voelen en/of gefrustreerd zijn bestaat er de neiging de ander de schuld te geven van de ontstane situatie met als resultaat dat de ander in een kwaad daglicht wordt gesteld. Partners raken vaak gevangen in hun eigen negatieve verhaal over de ander met als uitweg de ander te 'ontmaskeren' en de waarheid over de ander te identificeren. Het komt veel voor dat ex-partners elkaar persoonlijkheidsstoornissen toedichten. De ander wordt als narcistische, psychopathie, autisme of borderline verweten. Ook zouden ex-partners aan waanvoorstellingen leiden. De ander kan dan gezien worden als een disfunctionerend, ongezond en ziek mens dat niet in staat is constructieve relaties aan te gaan. Soms wordt een ex-partner zelfs gezien als een gevaarlijke dader die eropuit is om de ander moedwillig te beschadigen. Pathologiserende ex-partners worden over het algemeen gezien als mensen die professionele hulp nodig hebben omdat ze moeten veranderen (Visser, 2016).

2.4 Probleem ouders in juridisch- maatschappelijke context

Tot 1998 werden de kinderen na de scheiding automatisch aan een van de ouders (meestal de moeder) toegewezen. Een succesvolle politieke lobby door Fathers4Justice¹² heeft eraan bijgedragen dat er niet alleen in Nederland maar ook in de meeste andere West Europese landen gelijkheid in ouderschap is ontstaan. De wetswijziging¹³ in 1998 geeft beide ouders het recht op ouderlijk gezag en het recht om na een scheiding evenveel voor hun kinderen te mogen zorgen. Om Nederlandse kinderen beter te beschermen in het scheidingsproces is er in 2009 een nieuw wetsvoorstel aangenomen.

¹¹ Kelly & Johnson (2008) onderscheiden vier typen partnergeweld: *Coercive Controlling Violence*; *Violent Resistance*; *Situational Couple Violence*; en *Separation-Instigated Violence*.

¹²

¹³ wetswijziging vermelden

Scheidende ouders zijn vanaf dan verplicht om, voordat een scheiding door de rechter kan worden uitgesproken, gezamenlijk te komen tot een ouderschapsplan¹⁴. Bij het opstellen van dat ouderschapsplan wordt van belang geacht dat ouders zich realiseren welke gevolgen het voor hun kinderen heeft als zij met elkaar in zouden conflict komen. Ouders moeten zich daarom buigen over een plan waarbij de kinderen op de voorgrond staan en een problematische scheiding met chronische conflicten kan worden voorkomen (Tomassen-Lans, 2015).

Bij twintig procent van de scheidingen escaleren problemen tussen ex-partners alsnog en verloopt het scheidingsproces complex tot zeer complex (Spruijt & Kormos, 2010). Onderzoek laat zien dat scheidingsproblemen zich in eerste instantie vaak afspelen binnen de privésfeer. Ouders worden gezien als op zichzelf en hun problemen gericht en niet geneigd tot het zoeken van vrijwillige hulp. Hierdoor blijkt het in de praktijk lang te duren voordat een eventuele vechtscheiding en de daarmee gepaard gaande problemen kunnen worden gesignaleerd (Scharff, 2014).

Om scheidingsschade bij kinderen te voorkomen zet het Rijk sinds 2009¹⁵ in op preventieve trajecten die vechtscheidingen moeten voorkomen. Gemeenten dragen vanaf de introductie van de Jeugdwet¹⁶ hiervoor de verantwoordelijkheid (Vries & Kossen, 2015) en het aanbod voor deze hulp wordt ondergebracht bij de Centra voor Jeugd en Gezin (Anthonijsz, Dries, Berg-le Clercq & Chenevert, 2010). Hoewel er onvoldoende gefundeerd onderzoek is naar de werkzaamheid van interventies, oplossingen en opbrengsten (Goorden, 2015), komt uit de literatuur naar voren dat de hulpverlening zich in eerste instantie moet richten op aanstaande ouders. Deze zouden baat hebben bij voorlichting en advisering over wat het betekent om kinderen te krijgen. De (vrijwillige) hulpverlening kan hier gezien worden als eerste ondersteuning bij beginnende relatieproblemen (Zoon & Anthonijsz, 2015). Door snel in te grijpen en effectief samen te werken met aanstaande ouders kunnen problemen mogelijk voorkomen worden (Anthonijsz, 2015).

Binnen het proces waar echtscheidingen uitmonden in vechtscheidingen raken over het algemeen veel verschillende professionals betrokken. Advocaten, familierechters, mediators, docenten, geestelijke gezondheidszorgprofessionals, jeugdzorgprofessionals, maatschappelijk werkers, gedragswetenschappers, systeemdeskundigen, onderzoekers van de Raad voor de kinderbescherming, huisartsen en andere professionals worden hierbij gezien als professionals die ouders kunnen helpen (Barendrecht & Goosen, 2017). Om ouders op een effectieve manier te kunnen helpen moeten professionals beschikken over de juiste, evidence-based kennis. Ook zou er consensus moeten bestaan over wat effectieve interventies zijn zodat goede communicatie tussen professionals wordt bevorderd (Ruiter, 2017; Barendrecht & Goosen, 2017). Over het algemeen stelt men ook dat de gehele zorgketen meer verantwoordelijkheid zou moeten nemen als het gaat om het herkennen, signaleren en helpen van ouders in escalerende echtscheidingen (Ruiter, 2015).

Het juridische model waarlangs ex-partners hun geschillen via advocaten moeten bijleggen wordt in de literatuur vaak het ‘toernooimodel’ genoemd. Dit conflictmodel gaat uit van

¹⁴ <https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/scheiden/vraag-en-antwoord/ouderschapsplan>

¹⁵ <http://herkenouderverstoting.nl/wp-content/DC/divorce-challenge/de-motie-recourt.html>

¹⁶ http://wetten.overheid.nl/BWBR0034925/2018-05-25#Hoofdstuk1_Artikel1.1

stellingnames en debatvoering. De behoefte van ex-partners om elkaar te bestrijden wordt binnen dit model eerder gestimuleerd dan gestopt (Barendrecht & Goosen, 2017). Als gevolg hiervan verzanden vechtende ex-partners veelal in een juridisch moeras waarbij praktische, financiële en/of psychische problematieken verder worden vergroot. Koppels die in een vechtscheiding verkeren worden vaak door gefrustreerde rechters doorgestuurd voor therapie als laatste redmiddel (Scharff, 2004). Door veel (juridische) professionals worden ouders hier gezien als cliënten met rechten die hulp, ordening of toezicht van een rechter nodig hebben. Hierbij wordt als een uitdaging gezien om deze cliënten te ondersteunen in het creëren van een veilige context voor henzelf en hun kinderen. Als cliënten ervoor kiezen met elkaar samen te werken in plaats van te vechten zijn er veel professionals die hen daarin kunnen ondersteunen (Goosen & Leuven, 2017). Gemeenten stimuleren hiertoe de goede initiatieven van rechtbanken, advocatenkantoren, mediators, zorginstellingen, en nieuwe aanbieders die afgelopen jaren al veel goeds hebben ontwikkeld. Hierbij staat voor advocaten mogelijk in de weg dat volgens Gebragsregel 7, geldend voor advocaten, een advocaat als kernwaarde heeft dat deze partijdig moet zijn als belangen van ouders botsen (Barendrecht & Goosen, 2017).

2.5 Conclusie

Binnen de wetenschappelijke literatuur wordt er op veel verschillende manieren naar vechtscheidende ouders gekeken. Over het algemeen worden ze omschreven als ouders met problemen. Deze problemen kunnen interpersoonlijk van aard zijn, hierbij worden ouders gezien als mensen die niet in staat zijn om om te gaan met complexe en emotionele proces van een scheiding. Uiteenlopend worden ze hier gedefinieerd als ouders die hulp nodig hebben tot ouders met een psychische of persoonlijkheidsstoornis waartegen kinderen beschermd zouden moeten worden. De problemen die vechtscheidende ouders hebben kunnen ook inter-persoonlijk van aard zijn. Hier worden ouders gezien als ex-partners die in een escalerende, destructieve dynamiek gevangen zitten en/of hun ex-partners pathologiseren. Ten slotte worden vechtscheidende ouders gezien als ouders met problemen die functioneren binnen de juridisch- maatschappelijke context. Hier worden ze behalve als mensen met rechten en plichten en gezien als cliënten die hulp nodig hebben bij creëren van een veilige context voor henzelf en hun kinderen. Aangezien de meeste literatuur over vechtscheidende ouders is gepubliceerd binnen de context van de oplopende bezorgdheid over de impact van vechtscheidingen op kinderen, kan gesteld worden dat vechtscheidende ouders hoofdzakelijk worden gezien als ouders met problemen die geholpen moeten worden om betere ouders te worden.

3 Goede zorg voor vechtscheidende ouders vanuit zorgethisch perspectief

Het ontwikkelen van een visie op het voorkomen van vechtscheidingen in Nederland is geen eenvoudige opdracht. Zoals beschreven in voorgaande hoofdstukken is de vechtscheidingsproblematiek zeer omvangrijk en complex van aard. Het zorgethisch denkraam dat ten grondslag ligt aan dit onderzoek kan veel betekenen voor de manier waarop we naar zorgrelaties kijken. Hoe we een groeiende cultuur van vechtscheidingen vanuit een zorgethische visie kunnen tegengaan heeft binnen dit denkraam echter nog geen plaats. Omdat de zorgethiek geen aparte wetenschappelijke discipline is, maar wordt gevormd door een 'waaier' van verwante denkers en onderzoekers uit de psychologie, filosofie, politicologie, sociologie, antropologie, theologie, onderwijskunde en gezondheidswetenschappen, biedt dit zorgethisch denkraam bij uitstek een leidraad voor dit onderzoek. Aan de hand van verschillende auteurs en concepten wordt onderzocht hoe zorgethische theorieën kunnen bijdragen aan goede zorg voor vechtscheidende ouders in Nederland.

Na een korte introductie over het ontstaan, de achtergrond en recente ontwikkelingen in het vakgebied zal getracht worden antwoord te geven op de tweede deelvraag van het onderzoek: Wat is goede zorg voor vechtscheidende ouders vanuit zorgethisch perspectief? Het beantwoorden van de vraag begint met een zorgethisch perspectief op goede zorg voor vechtscheidende ouders met een inter- en/of intra persoonlijk probleem, gevolgd door zorgethisch perspectief op goede zorg voor probleem ouders in hun juridisch-maatschappelijke context. Het hoofdstuk sluit af met een conclusie.

Voor dit onderzoek gebruiken we de definitie van Mitcham-Smith & Henry (2007) als uitgangspunt: er is sprake van een vechtscheiding als een echtscheiding dusdanig conflictueus verloopt dat ouders het belang van de andere ouder en/of betrokken kinderen uit het oog verliezen (Mitcham-Smith & Henry, 2007).

3.1 Ontstaan van de zorgethiek

De zorgethiek wordt wel gedefinieerd als een morele theorie welke een alternatief kan zijn op de heersende principes van neoliberale denken en de Kantiaanse ethiek, waarin de waarden autonomie, recht, individualisme en vrijheid belangrijk zijn. Ze vindt haar oorsprong in de feministische beweging aan het eind van de vorige eeuw (Held, 2006). Carol Gilligan (1982) zou met het schrijven van haar boek *In a different voice* de basis leggen voor zorgethische theorievorming. In haar boek beschrijft ze de verschillen in morele oordeelsvorming tussen de jongen Jake en het meisje Amy. Luisterend naar de gesprekken die plaatsvonden binnen een empirisch onderzoek naar de verschillende stadia van moraliteit (van Lawrence Kohlberg, haar promotie mentor op Harvard) ontdekte ze dat meisjes op een andere manier naar morele kwesties kijken dan jongens. Waar Jake in de toepassing van morele principes uitging van een bijna mathematische afweging van de wet, morele principes en gevolgen, klonk in de reactie van Amy vooral het relationele en situationele aspect door. Met het ontdekken van deze 'andere' morele stem in morele oordeelsvorming ligt de oorsprong van zorgethiek (Gilligan, 1982).

In haar boek *Caring* beschrijft Nel Noddings (1984) dat vrouwen het terrein van morele acties door 'een andere deur' betreden. De argumenten die vrouwen gebruiken voor hun handelen wijzen meer in de richting van gevoelens, behoeften, indrukken en de richting van het persoonlijke ideaal in plaats van naar universele principes en hun toepassingen (Noddings, 1984). Politicologe Joan Tronto (1993) plaats de zorgethiek in een bredere politiek-maatschappelijke context. In *Moral Boundaries* betoogt ze dat we moeten ophouden te spreken over vrouwelijke moraliteit en gaan spreken over een zorgethiek die de waarden includeert die traditioneel geassocieerd worden met vrouwen. Zorgen ziet zij hierbij als activiteit, een centraal thema van het menselijk leven dat veel te lang onderbelicht is gebleven binnen filosofische tradities, politieke theorie en de politiek- maatschappelijke besluitvorming (Tronto, 1993). Dat zorgen vooral binnen het private en buiten het publieke en politieke domein is geproportioneerd komt volgens Tronto door drie grenzen. De eerste grens is die tussen politiek en moraal. Door deze van elkaar te scheiden is het moeilijk voor morele argumenten om politieke macht te verwerven. De tweede grens betreft 'de positie van het morele standpunt'. Wanneer morele oordelen worden gevormd vanuit een gezichtspunt van verre afstand, met een zekere desinteresse voor de concrete situatie, dan worden emoties, relationaliteit, het toewijzen van verantwoordelijkheden, het dagelijks leven en de politieke omstandigheden buiten beeld gedrukt. De derde grens is het onderscheid dat wordt gemaakt tussen het publieke en private domein. Door deze grens krijgen de morele perspectieven en kwaliteiten van vrouwen, doordat zij worden geassocieerd met het private leven, geen plaats binnen het publieke domein (Tronto, 1993).

Virginia Held (2006) beschouwt de zorgethiek als 'mozaïek van inzichten'. Binnen deze verschillende inzichten bestaan interdisciplinaire theoretische discussies en opvattingen over wat zorg nu precies is. In het kader van dit onderzoek zijn de volgende discussies en opvattingen belangrijk:

- Binnen de zorgethiek is er discussie over of de '*ethics of care*' diametraal tegenover de '*ethics of justice*' staat. Sommigen zien de theorieën van zorg en rechtvaardigheid als aanvullend op elkaar (Held, 2006), anderen vinden dat de zorgethiek een volwaardige ethiek is die het rechtvaardigheidsdenken kan vervangen (Slote, 2007).
- Brede consensus is er over het afwijzen van de opvatting dat de mens volledig autonoom en onafhankelijk is, zoals wordt verondersteld in veel ethische stromingen. Iedereen is in bepaalde fasen van het leven immers in meer of mindere mate afhankelijk van de zorg van anderen en worden we door (zorg-)relaties met anderen wie ze zijn.
- De opvatting dat mensen autonome wezens zijn, of de norm dat mensen autonoom zouden moeten zijn, drukt volgens zorgethici de wederzijdse afhankelijkheid van mensen onterecht buiten beeld (Gilligan, 1982; Tronto, 1993, 2013; Kittay, 1999; Held, 2006; Walker, 2007).
- Het zorgethisch denken kenmerkt zich door de opvatting dat morele kennis te vinden is in praktijken van zorg (Ruddick, 1989; Tronto, 1993; Held, 2006). Sommige denkers leggen daarbij de nadruk op de praktijk van het moederen of '*family care*' (Noddings, 1984; Ruddick, 1989). Maar zorg is niet alleen 'thuis' er bestaan ook talloze professionele zorgpraktijken (Van Heijst, 2005). Daarnaast onderscheiden we in de samenleving praktijken en processen die we ook als 'zorg' kunnen typeren (Tronto, 1993; 2013, Sevenhuijsen, 1998; Held, 2006).

Margaret Urban Walker heeft een belangrijke bijdrage aan de zorgethiek geleverd door morele kennis te plaatsen in praktijken, in tegenstelling tot de opvatting dat moraal alleen vanuit een universeel en abstract gezichtspunt te begrijpen is. Volgens Walker vinden wij moraliteit in cultureel gesitueerde en sociaal bestendige praktijken van verantwoordelijkheden. Door te leren wat onze plaats is in het systeem van het toewijzen, aanvaarden of afwentelen van verantwoordelijkheden, leren we wie we zijn, met wie we verbonden zijn en wat van belang is om voor te zorgen (Walker, 2007, p. 235). Zorg kan daarbij worden gezien als een houding (Tronto, 1993), praktijk of een waarde (Held, 2006).

In deze thesis wordt de definitie van zorgen van Fisher en Tronto gevolgd:

“Caring can be viewed as a species activity that includes everything that we do to maintain, continue and repair our ‘world’ so that we can live in it as well as possible. That world includes bodies, our selves, and our environment, all of which we seek to interweave in a complex, life-sustaining web” (Tronto, 1993).

3.2 Critical insights

Zorgethiek gaat uit van een relationeel, wederkerig mensbeeld en kenmerkt zich door de breed gedragen opvatting dat morele kennis niet vaststaat maar juist te vinden is in praktijken van zorg. Het begrip ‘inzichten’ van Held (2006) resoneert in de visie van de Utrechtse Vakgroep Zorgethiek en Beleid (2015). Hier stelt men dat interdisciplinaire theoretische discussies rond *critical insights*¹⁷ in dialectische verhouding tot empirisch onderzoek in (onder andere) praktijken¹⁸ een antwoord oplevert op de vraag: *“wat is goede zorg, gegeven deze particuliere situatie?”*. ‘Goede’ zorg is een kwalificatie die volgens zorgethici niet kan worden toegekend vanuit een objectief en universeel standpunt. Wat goede zorg is - zo stelt de Vakgroep - wordt duidelijk binnen praktijken van zorg, mensen die zorg ontvangen en geven kunnen immers het beste beoordelen wat moreel goede zorg is. Hierbij wordt zorg gezien als een praktijk die sociaal en politiek beïnvloed wordt en waarin mensen continu afstemmen op anderen, zichzelf en de omgeving (Leget, Nistelrooij van, & Visse, 2017).

De *critical insights* relationaliteit en kwetsbaarheid vormen de dragende concepten van dit onderzoek, waarbij de blik gericht is op hoe relaties tussen mensen zich zouden kunnen ontwikkelen om te kunnen spreken van goede zorg.

¹⁷ De geformuleerde critical insights zijn: relationaliteit, contextualiteit, affectiviteit, *practices*, kwetsbaarheid, lichamelijkheid, aandacht voor macht en positie, en betekenis/ zin (Vakgroep Zorgethiek en Beleid, 2015).

¹⁸ Praktijken zijn – in de definitie van Schatzki (2001, 2012) – een nexus van handelingen en uitspraken, in tijd en plaats gesitueerd. Een praktijk heeft een open einde, dat wil zeggen dat ze niet bestaat uit een vaststaand aantal handelingen of acties. Het belang van praktijken voor de zorgethiek is niet alleen dat praktijken de vindplaats zijn van moraliteit en empirische data, maar dat praktijken vormgegeven worden door mensen, en dat praktijken op hun beurt het handelen van mensen beïnvloeden.

3.3 Wat is goede zorg voor vechtscheidende ouders met inter-en/of intra- persoonlijke problemen?

Caring about

Binnen het theoretisch kader waarbinnen dit onderzoek zich afspeelt beschrijft Tronto (1993, 2013) dat het zorgproces uit verschillende onderling verweven fasen bestaat. Als eerste is het volgens haar van belang om de noodzaak tot zorg te herkennen en te erkennen. Er dient een behoefte te worden waargenomen door *attentive*, aandachtig en opmerkzaam te zijn voor de noden van vechtscheidende ouders. Tronto vat deze noodzaak samen met de woorden *Caring about*, goede zorg voor vechtscheidende ouders met een inter- en/of intra persoonlijk probleem zou hiermee kunnen beginnen (Tronto, 2013). In dit kader wordt uitgegaan van de vooronderstelling dat vechtscheidende ouders kwetsbare mensen zijn die zorg nodig hebben.

Taking care of

Nadat de nood tot zorg is geconstateerd is het van belang dat er verantwoordelijkheid wordt genomen voor het scheppen van condities en het organiseren van adequate zorg (Tronto, 2013). Verantwoordelijkheid wordt binnen de zorgethiek omschreven als “doen waar anderen op rekenen als de situatie daarom vraagt. Mits wij daartoe in staat zijn en ongeacht de eigen wensen. Degene die verantwoordelijkheid neemt voor zorg dient hierbij als even waardevol te worden behandeld als degene die de zorg ontvangt. Dit geldt ook voor de sociale context waarbinnen de zorg voor vechtscheidende ouders plaatsvindt” (Tjong Tjin Tai, 2006; Gilligan, 1982, Tronto, 1993; Kittay, 1999; Tronto, 1993). Verantwoordelijkheid wordt hier niet gezien als een set van formele of juridische regels (Tronto, 2013).

In het vorige hoofdstuk is beschreven hoe binnen de wetenschappelijke literatuur wordt gekeken naar vechtscheidende ouders. Hier is geconstateerd dat ouders veel problemen ondervinden ten gevolge van vechtscheidingen. Deze ouders zouden hulp en goede zorg nodig hebben. Daar tegenover worden vechtscheidende ouders ook omschreven als plegers van huiselijk geweld. Geweld waartegen kinderen beschermd zouden moeten worden. Binnen het kader van goede zorg voor vechtscheidende ouders kan men zich afvragen of ouders zien als plegers van geweld zorgethisch verantwoord is. In dit kader wordt immers uitgegaan van de vooronderstelling dat vechtscheidende ouders kwetsbare mensen zijn die zorg nodig hebben en waarvoor verantwoordelijkheid genomen moet worden.

Care-giving

In de volgende fase staat het daadwerkelijk zorgen centraal, hier wordt tegemoet gekomen aan de concrete behoefte aan zorg. De ontmoeting tussen de zorggever en zorgontvanger staat hierbij in het middelpunt. Dat zorg vanuit competentie wordt gegeven is hierbij essentieel (Tronto, 2013).

Een van de belangrijkste uitgangspunten binnen de zorgethiek wordt gevormd door het *critical insight* kwetsbaarheid (Leget, Nistelrooij & Visse, 2017). Mensen worden gezien als fundamenteel wederzijds afhankelijk van elkaar. Doordat we een ander nodig hebben om verzorgd te worden wanneer we daar zelf niet toe in staat zijn, zijn we kwetsbaar (Held, 2010; Robinson, 2010; Tronto, 1993). Afhankelijk zijn van anderen om in onze fundamentele behoeften te kunnen voorzien wordt binnen de zorgethiek gezien als onderdeel van het

mens-zijn. De zorgbetrekking tussen mensen die zich om elkaar bekommeren vormt volgens van Heijst (2005) het kader waarbinnen zorg tot stand komt. Hierbij gebruikt zij bewust de neutrale term 'betrekking', deze ontstaat zodra mensen binnen zorgsituaties met elkaar te maken krijgen. Het woord relatie kent zij hierbij exclusief toe aan een zorgbetrekking die uitgroeit tot een duurzame relatie (Van Heijst, 2005). Ook volgens Noddings (1984) ligt de essentie van zorg besloten in de relatie tussen zorgverlener, '*the one- caring*' en de zorgontvanger, '*the cared-for*'. Zij betoogt dat alle zorg, '*engrossment*' ofwel aandachtige belangstelling omvat. Wanneer we de realiteit van de ander als onze eigen realiteit beschouwen en daarnaar handelen, zorgen we (Noddings, 1984). Dit vraagt om inlevingsvermogen bij de zorgverlener zodat deze kan ervaren welke waarden van goede zorg voor de ander belangrijk zijn. Noddings stelt dat de zorgverlener hierbij present dient te zijn in de zorghandelingen en de zorgontvanger in zijn of haar hele 'zijn' ziet. Dit vanuit de wens dat het, in het kader van dit onderzoek, beter zal gaan met vechtscheidende ouders (Noddings, 1984).

Wie zorgt, past niet alleen op deskundige wijze zorghandelingen toe, maar draagt ook de morele verantwoordelijkheid dit handelen af te stemmen op wat de zorgontvanger nodig heeft en goed doet (Van Heijst, 2005). Hoe meer we impliciet en expliciet weten over iemand, hoe beter we voor degene kunnen zorgen en kunnen afstemmen op diens behoefte. Zo wordt de zorgontvanger een concreet mens met eigen behoeften. Hoe meer we om iemand geven hoe meer kennis we over degene willen vergaren om goede zorg te geven (Hamington, 2004). Binnen dit proces kunnen zorgverleners op het spoor komen van wat betekenisvol en goed is en kunnen zorgontvangers in hun uniciteit worden herkend en erkent. De essentie van zorg vat Van Heijst samen als "zorg geven behoort gericht te zijn op het behoeden van de waardigheid van bezeerde en lijdende mensen en dient te bevorderen dat zij het besef en gevoel hebben dat zij er toe doen en beminnesswaard zijn (...) want die zorg blijkt in de praktijk mensen goed te doen" (Van Heijst, 2005). In haar centrale werk 'Menslievende zorg'¹⁹ pleit Van Heijst voor zorgrelaties als medemenselijke verbintenissen. Door als zorgverlener een medemens te zijn kan de zorgontvanger dat ook zijn. Wat telt is de verbondenheid zelf en niet wat die effectief oplevert. Ze stelt de zorgbetrekking centraal in haar omschrijving van zorg: "Een manier van doen in op unieke mensen afgestemde betrekkingen, waarbij de zorggever ook afstemt op zichzelf" (Van Heijst, 2005).

Van Heijst (2005) beschrijft zorg ook als een open en ongewisse praktijk. Zij baseert zich daarbij op de handelingstheorie van Arendt (1958). Volgens Arendt zijn mensen geen substantieel 'wat' in de wereld die hun eigen uniciteit alleen maar hoeven te ontfouwen, maar maken gebeurtenissen die in elkaar grijpen mensen samen tot 'wie' zij zijn. Uniciteit krijgt daarmee een open en veranderlijk karakter: "Mensen zijn unieke centra van waaruit altijd weer iets nieuws kan beginnen" (Van Heijst, 2005).

¹⁹ Met de term menslievendheid verwijst Van Heijst (2005, p. 9) naar professionele zorg die zich baseert op de beweegredenen die veel zorgverleners hebben om in de zorg te werken: Zij 'houden van' mensen en willen graag iets voor hen betekenen. Tevens verwijst zij daarmee naar de wortel van de Westerse zorgtraditie, namelijk zorg die ontstaat uit naastenliefde.

Zorghandelingen behoren dan tot de gebeurtenissen die dag in dag uit kleine transformaties bewerken in het leven van vechtscheidende ouders. Deze gebeurtenissen kunnen betrekking hebben op zowel herstel en groei als op het vergroten van hun lijden.

Hoe zorgvuldig zorg ook wordt georganiseerd en vormgegeven, de uitwerking is niet volledig te overzien. Het uithouden van deze onzekerheid is spanningsvol: zorgverleners dragen immers de morele verantwoordelijkheid om zorgvuldig om te gaan met zorgafhankelijke ouders. Zorgvuldig afstemmen van zorg betekent hier het ongewisse juist erkennen en uithouden, door als zorgverlener je denken en handelen steeds weer te laten onderbreken door de reacties van ouders, collega's of veranderingen in de omgeving (Baart & Grypdonck, 2008).

Een wederkerige zorgrelatie is dus geen statisch gegeven maar een dynamisch wordingsproces. Zorgverleners kunnen mensen die zorg nodig hebben in dit wordingsproces betrekken door te erkennen dat zij voluit tellen (Van Heijst, 2005; Timmermann, 2010). Erkennen betekent hier ook uitingen en reacties van de zorgontvanger voluit laten tellen (Timmermann, 2010). Omdat wat ouders overkomt tijdens een vechtscheiding verwarrend kan zijn voelen zij zich wellicht kwetsbaar. Deze kwetsbaarheid kan erin resulteren dat ouders nog niet direct een verhaal kunnen maken over wat hen overkomt en hoe het verder moet (Van Heijst, 2008). Zorgethisch onderzoek laat zien dat zorgontvangers niet alleen lijden aan hun kwaal of problemen, maar dat deze hen ook aanzet tot werken en worstelen. Dit persoonlijke, moeilijke en onontkoombare werk wordt aangeduid als 'opgaven'. Zorgethische literatuur pleit in het kader hiervan voor een grote professionele opmerkzaamheid om de 'opgaven' van vechtscheidende ouders expliciet te maken (Baart, Olthuis, Prins & Smits, 2011). Het is aan zorgverleners om uitingen en gedragingen te ontsleutelen door goed te kijken en alternatieven uit te proberen (Baart & Grypdonck, 2008; Van Heijst, 2008). Relationele afstemming omvat daarmee een inspannend zoeken naar de betekenissen die besloten liggen in de uitingen en opgaven van vechtscheidende ouders die zorg nodig hebben.

Uit bovenstaande blijkt dat het zorgontvangers goed doet om door zorggevers gezien te worden als een uniek mens die er toe doet en beminnswaardig is. In de ideale situatie resulteert deze afstemmende verbondenheid in een gezamenlijk verduren van een ongewisse uitkomst. Hierbij worden zorghandelingen gezien als kleine transformaties richting het herstel van de vechtscheidende ouder. Dat pathologiserende ex-partners over het algemeen worden gezien als mensen die professionele hulp nodig hebben omdat ze moeten veranderen zou vanuit dit perspectief ook kunnen leiden tot het vergroten van het lijden van een vechtscheidende ouder.

Care-receiving

Binnen deze belangrijke fase gaat het volgens Tronto (2013) om het ontvangen van zorg. Om tot goede zorg vanuit zorgethisch perspectief te komen is het van belang dat duidelijk wordt of er ook daadwerkelijk aan de zorgbehoefte van de vechtscheidende ouders tegemoet is gekomen. De zorg hoeft immers – al wordt dit met de beste bedoelingen gegeven – niet altijd aan te sluiten bij wat iemand echt nodig heeft (Tronto, 2013).

Voor het afstemmen van deze zorg is responsiviteit²⁰ (Tronto, 2013) en een open zoekproces (Leget, 2008) nodig. Het vereist enerzijds dat zorgontvangers ontvankelijk zijn voor de gegeven zorg, anderzijds dat zorggevers sensitief zijn voor de noden zoals de zorgontvanger deze aangeeft of uitspreekt.

Volgens Leget (2008) hebben zorgverleners innerlijke ruimte nodig om open en ontvankelijk te zijn naar zorgontvangers. Hij omschrijft innerlijke ruimte als: “De gemoedstoestand waarin iemand zich in alle rust en vrijheid kan verhouden tot de emoties die door een situatie worden opgeroepen” (Leget, 2008). Een open zoekproces kan, wanneer hiervoor te weinig ruimte is, resulteren in een meer gesloten weten. Betekenissen en opgaven van ouders kunnen dan on(h)erkend blijven waardoor goed bedoelde zorg kan leiden tot de miskennen van vechtscheidende ouders en de bestending van hun lijden (Baart & Grypdonck, 2008; Van Heijst, 2005). Zorgverleners dienen zich hiervan bewust te zijn. Als de innerlijke ruimte zich toch verkleint is het voor vechtscheidende ouders wellicht moeilijk om uiting te geven aan wat voor hen van betekenis is.

In het kader van dit onderzoek wordt aangenomen dat het actief betrekken en voortdurend streven naar afstemming met ouders behoort tot de professionele verantwoordelijkheid van zorgverleners (Leget, 2008; Baart & Grypdonck, 2008; Van Heijst, 2005).

Goossensen (2014) beschrijft de relationele afstemming binnen het zorgproces aan de hand van de begrippen *match* en *mismatch*. Door reductie in de waarneming van zorgverleners kan de afstemming gebrekkig zijn en zelfs niet tot stand komen, in dat geval is er sprake van een *mismatch*. Reductie betekent dat er door de zorgverlener onvoldoende kennis en begrip is opgebouwd van de ervaringswereld van de vechtscheidende ouder of dat verschillen tussen beiden onvoldoende worden onderkend (Goossensen, 2014). Het zorgvuldig duiden en wegen van de ervaringswereld en de eventuele verschillen vraagt van zorgverleners om bewustwording van hun eigen interpreteren en de begrensdheid van hun eigen kennen (Baart, 2004; Heijst, 2005). In essentie gaat het er in deze fase om dat de zorgverlener ziet voor welke opgave de zorgontvanger staat, wat hij nodig heeft, wie de zorggever daarbij voor de ander kan zijn en ook daarnaar handelt. De relatie tussen de zorgontvanger en zorgverlener dient hierbij voorop te staan en het probleemoplossende handelen van de zorggever moet worden opgeschort (Baart & Grypdonck, 2008).

Gevoelens en emoties spelen een belangrijke rol bij het afstemmen van goede zorg. Ze verhullen en onthullen betekenissen, morele vooroordelen en normatieve verwachtingen (Van Heijst, 2005; Walker, 2007). Betekenissen van vechtscheidende ouders zouden verscholen kunnen liggen in onuitgesproken gedrag, een klacht over de ex-partner, het pathologiseren van de ex-partner of het niet uitspreken of erkennen van negatieve emoties of signalen. Ook zouden ouders zich begrenst kunnen voelen in hun uitdrukkingsmogelijkheden om negatieve gevoelens en emoties te uiten (Van Heijst, 2008). Hierin bestaat het risico dat betekenissen en opdrachten door zorgverleners onopgemerkt blijven. Dit maakt het proces van relationele afstemming gevoelig voor misinterpretatie en miskennen van vechtscheidende ouders en hun uniciteit (Arend, 1958). Hierop dient een

²⁰ naast de responsiviteit tussen mensen noemt Tronto ook de responsiviteit tussen en/van mensen en dieren, groepen of objecten waarvoor gezorgd is (Tronto, 1993, 2013).

zorgverlener alert te zijn (Van Heijst, 2008).

Om goed voor vechtscheidende ouders te zorgen moet een zorgverlener dus alert kunnen zijn. Over het algemeen betoogt de wetenschappelijke literatuur dat de zorgprofessionals binnen de zorgketen onvoldoende beschikken over de juiste, evidence-based kennis. Ook zou er consensus moeten bestaan over wat effectieve interventies zijn zodat goede communicatie tussen professionals wordt bevorderd (Ruiter, 2017; Barendrecht & Goosen, 2017). De vraag of deze interventies binnen de zorgketen zorgverleners alerter maakt voor de noden en opdrachten van vechtscheidende ouders is hier de centrale vraag.

3.4 Wat is goede zorg voor probleem ouders in hun juridisch- maatschappelijke context?

Caring with

Als de verschillende zorgfasen op een ethisch verantwoorde wijze zijn vormgegeven en worden doorleefd dan is er volgens Tronto sprake van zorg die overeenstemt met de democratische uitgangspunten zoals rechtvaardigheid, gelijkheid en vrijheid. Hier worden alle mensen gezien als zorgbehoevend, zorgontvangend en zorggevend. De ethische kwaliteit die bij deze fase hoort is solidariteit, daarmee kan goede zorg worden ingebed in de betrokken omgeving en de samenleving als geheel (Tronto, 2013).

De verantwoordelijkheid om ervoor te zorgen dat afhankelijkheidsrelaties in stand kunnen worden gehouden en floreren ligt dus bij *'the larger social order'*. De samenleving waarin mensen leven dient dusdanig te zijn ingericht dat er goed voor mensen wordt gezorgd (Kittay, 1999). Zorgpraktijken zijn daarom ingebed in maatschappelijke instituties en systemen. Een institutie wordt hier omschreven als 'een structuur die niet terug te brengen is tot interpersoonlijke relaties en niettemin daarmee verbonden is' (Ricoeur, 1990 in Van Heijst & Vosman, 2010). Ricoeur benadert instituties vanuit hun *telos* ofwel hun specifiek doeleinde. Zo richt de gezondheidszorg zich als institutie onder andere op het organisatieveld waarin zorg aan mensen die zijn betrokken bij een vechtscheiding wordt gegeven. De zorgpraktijk voor vechtscheidende ouders heeft hierdoor te maken met en is ingebed in instituties en systemen. Deze praktijken moeten voldoen aan wetenschappelijke maatstaven, wetgeving, regelgeving, protocollen, professionele gedragscodes en instructies vanuit organisaties. De manier waarop zorgverleners werken wordt dus niet alleen beïnvloed door de zorgrelatie met de zorgontvanger (Van Heijst, 2011). De mate waarin een zorgverlener tegemoet kan komen aan de behoeften van de zorgontvanger wordt voor een groot deel bepaald door de context waarin deze zorg plaatsvindt.

Sommige zorgethici maken zich zorgen over de bijdragen van instituties en systemen aan de zorg binnen de Nederlandse samenleving. Volgens Dubet (2002) zijn deze instituties in verval omdat de handelwijzen niet goede zorg tot doel hebben maar vooral zijn gericht op het uitvoeren van regelgevingen (Dronkers, 2015). Ook van Heijst noemt de opkomst van systemen verontrustend. Protocollen, procedures, regelgeving door overheidsinspectie en *evidence-based data* zouden de handelwijzen van professionals in de gezondheidszorginstitutie in hoge mate bepalen. Dit kan een negatief effect hebben op de ruimte die zorggevers ervaren om te doen wat zij passend vinden voor vechtscheidende ouders in concrete situaties. Ook kan het het nemen van verantwoordelijkheid in de weg

staan (Van Heijst, 2011).

Binnen het proces waar echtscheidingen uitmonden in vechtscheidingen raken over het algemeen veel verschillende instituties, systemen en organisaties betrokken. Het juridische model waarlangs ex-partners hun geschillen via advocaten in de rechtbank moeten bijleggen wordt in de literatuur ook wel het 'toernooimodel' genoemd. De behoefte van vechtscheidende ouders om elkaar te bestrijden wordt binnen dit model eerder gestimuleerd dan gestopt (Barendrecht & Goosen, 2017). De vraag die hier moet worden gesteld is of goede zorg voor vechtscheidende ouders vanuit deze juridisch maatschappelijke context mogelijk is.

Om het mogelijke verval van instituties te voorkomen en/of tegen te gaan pleit van Heijst voor het erkennen van de dwingende structuren van een institutie. Ook dient men toe te geven dat hierdoor mogelijk ongelijke machtsposities binnen de zorg ontstaan. Door altijd klaar te staan om aan de behoeften van de kwetsbare mens die zorg nodig heeft tegemoet te komen kan deze verantwoordelijkheid alsnog worden genomen (Van Heijst, 2011).

Binnen een marktgerichte zorgbenadering wordt zorg opgevat als een product en de zorgrelatie als een contractuele overeenkomst tussen twee gelijkwaardige partijen: de zorgontvanger als cliënt en de zorgverlener als aanbieder (Van Heijst, 2000; Mol, 2006). Zorg krijg hier betekenis in termen van effectiviteit en efficiëntie. Waar problemen van mensen op te lossen zijn of situaties verbeterd kunnen worden lijkt vanuit dit perspectief een doelgerichte interventie een goede aanpak (Baart, 2004; Van Heijst, 2005). Door veel (juridische) professionals worden vechtscheidende ouders dan ook gezien als cliënten met rechten die hulp, ordening of toezicht van een rechter nodig hebben. Hierbij wordt het als een uitdaging gezien om deze cliënten te ondersteunen in het creëren van een veilige context voor henzelf en hun kinderen. Het aanbod van professionals die hen daarbij kunnen ondersteunen groeit (Goosen & Leuven, 2017). Dit denken kan leiden tot een overwaardering van de uitkomsten en effecten van een zorgrelatie en een onderwaardering van zorg als betekenisvolle activiteit in zichzelf. Omdat zorgverleners in hun praktijk veel worden geconfronteerd met 'onverhelpbaar' leed, zou goede zorg voor vechtscheidende ouders in zorgethisch perspectief in de eerste plaats 'present zijn' moeten zijn. Dit betekent dat de kwetsbare vechtscheidende ouder die zorg nodig heeft in zijn nood wordt bijgestaan en niet alleen wordt gelaten (Baart, 2004; Van Heijst, 2005).

De vraag of goede zorg voor vechtscheidende ouders binnen een marktgerichte zorgbenadering überhaupt tot stand kan komen is vanuit zorgethisch perspectief wellicht ook een goede vraag.

3.5 Conclusie

In dit hoofdstuk is getracht antwoord te geven op de vraag wat goede zorg is voor vechtscheidende ouders vanuit zorgethisch perspectief. Daartoe is een aantal gezaghebbende auteurs opgevoerd. Concluderend kan worden gesteld dat goede zorg voor vechtscheidende ouders vanuit zorgethisch perspectief zeer complex is. Voor goede zorg vanuit zorgethisch perspectief is niet alleen een vitale zorgrelatie waarin gezocht en gezien kan worden noodzakelijk, ook de context waarbinnen deze zorgrelatie tot stand komt is van essentieel belang.

Om zorgethische inzichten te kunnen verbinden met de praktijk van vechtscheidingszorg bleek het noodzakelijk om in te zoomen op die praktijk. Antwoorden zoals geformuleerd op de eerste deelvraag van dit onderzoek gaven daarvoor goede handvatten. Vanuit zorgethisch perspectief is het wellicht bedenkelijk om te moeten constateren dat vechtscheidende ouders hoofdzakelijk worden gezien als ouders met problemen die geholpen moeten worden om betere ouders te worden. Dat ouders ook kunnen worden gezien als ouders waartegen hun kinderen beschermd moeten worden is ronduit zorgelijk. Het feit dat de tolerantie binnen onze maatschappij voor vechtscheidende ouders lijkt af te nemen (Visser, 2016) is vanuit zorgethisch perspectief zelfs gevaarlijk te noemen. Want als Tronto (2013) gelijk heeft in haar overtuiging dat goede zorg alleen tot stand kan komen vanuit het 'life-sustaining web' waarin iedereen met elkaar verbonden is en verantwoordelijkheid neemt, dan zou het niet tolereren van vechtscheidende ouders kunnen resulteren in een onrechtvaardige samenleving. De ethische kwaliteit die essentieel is voor goede zorg voor vechtscheidende ouders is dan solidariteit. Solidariteit wordt in dit kader gedefinieerd als 'door saamhorigheid verbonden' en duidt op een samenleving waarbinnen alle mensen door gemeenschappelijke belangen en verantwoordelijkheid zijn verbonden (Sijts, 2010). Goede zorg begint met het zien van vechtscheidende ouders als kwetsbare mensen die in nood zijn, zorg nodig hebben en niet alleen gelaten mogen worden (Baart, 2004; Van Heijst, 2005).

4 Methode

Zorgethiek kenmerkt zich door de breed gedragen opvatting dat morele kennis niet vaststaat maar juist te vinden is in praktijken van zorg, mensen die zorg ontvangen en geven kunnen immers het beste beoordelen wat moreel goede zorg is. Binnen dit onderzoek is daarom gekozen voor de fenomenologische onderzoeksbenadering van Van Manen (1997), ook wel de hermeneutische fenomenologie genoemd. Deze methode richt zich op de gemeenschappelijke betekenis van geleefde ervaringen aangaande een bepaald fenomeen (Creswell, 2013). Voor dit onderzoek is deze benadering waardevol, omdat het bijdraagt aan het begrijpen van de situatie zoals geleefd door vechtscheidende ouders binnen hun eigen context.

4.1 Onderzoeksbenadering

Fenomenologie is de wetenschap van fenomenen (Van Manen, 1997). Het laat zien hoe onze woorden, concepten en theorieën vorm en structuur geven aan de ervaringen waar we doorheen leven (Van Manen, 2014). Het is zowel een filosofische stroming als een onderzoeksbenadering. Husserl legde de basis voor deze wetenschappelijke onderzoeksmethode als alternatief voor de natuurwetenschappen (Creswell, 2013). Fenomenologisch onderzoek wil een verschijnsel niet begrijpen, reduceren en voorspellen, het onderzoekt de aard ervan vanuit het perspectief van de geleefde ervaring. De onderzoeksvraag: “hoe maak je dit mee?” wordt hierbij centraal gesteld (Van Manen, 2014). Door ervaringen en de gedeelde betekenissen te beschrijven zoekt men naar de essentie van het probleem. Om deze essentie te begrijpen, doorgronden en inzichtelijk te maken gaat men er vanuit dat “de waarheid” niet bestaat. (Creswell, 2013).

4.2 Onderzoeksmethode

Dit onderzoek wordt uitgevoerd door middel van de hermeneutische fenomenologische methode van Van Manen (1997). Deze methode richt zich op narratieven en zorgt voor een dieper en rijker gelaagd begrip van een fenomeen. Het fenomeen dat hier wordt onderzocht is wat het voor ouders betekent om een vechtscheiding mee te maken. Van Manen benadrukt in zijn werk dat de fenomenologie bemiddelt tussen de paradox van het concrete en unieke en de universele essentie van een ervaring (Van Manen, 1997). De aandacht richt zich op hoe dingen verschijnen “*It wants to let things speak for themselves*”. Volgens Van Manen bestaat er niet zoiets als een niet-geïnterpreteerd fenomeen. De dingen op zichzelf worden gevangen door taal en binnen dit proces is altijd sprake van interpretatie (Van Manen, 1997).

Elk fenomenologisch onderzoek start en eindigt met de geleefde ervaring. Deze ervaringen verwijzen vanuit zichzelf niet naar een betekenisvolle ervaring of verborgen betekenisbron, het gaat om gewone levenservaringen die doorleefd worden in het dagelijks leven. De gewone ervaring krijgt betekenis doordat er met een fenomenologische blik naar wordt gekeken (Van Manen, 2017). Om de geleefde ervaring aan de oppervlakte te laten komen, werkt de onderzoeker vanuit een fenomenologische houding. Deze houding bestaat uit de epoché en de reductie. Epoché betekent in het Grieks onthouding/wegblijven van.

Binnen fenomenologisch onderzoek heet dit *bracketing*, vooronderstellingen die voorkomen dat essentiële aspecten van de geleefde ervaring zich laten zien, worden zoveel mogelijk tussen haakjes geplaatst. Daarnaast probeert de onderzoeker zichzelf steeds terug te leiden (*reducere*) naar de ervaring zoals deze zich openbaart zodat de diepere betekenis van de geleefde ervaring kan verschijnen (Van Manen, 2014).

De hermeneutische fenomenologie van Van Manen volg geen vastgelegde procedures. Om structuur in het onderzoek aan te brengen dient de onderzoeker:

- Zich te richten op een fenomeen waarin men geïnteresseerd is.
- De ervaring 'doorleefd' te onderzoeken, in plaats van hoe het geconceptualiseerd wordt.
- Te reflecteren op de essentiële thema's die het fenomeen karakteriseren.
- Het fenomeen te beschrijven door middel van de kunst van het (her)schrijven.
- Een sterke en georiënteerde relatie tot het fenomeen te behouden.
- Te balanceren tussen het deel en het geheel in de onderzoekscontext.

Onderzoek doen en schrijven zijn volgens Van Manen onlosmakelijk met elkaar verbonden. Een fenomenoloog analyseert al schrijvende. In plaats van coderen en daaruit thema's af te leiden, komt de fenomenologisch onderzoeker al schrijvend tot de kern. De tekst moet de essentie van de geleefde ervaring weerspiegelen. Hierdoor kan de lezer niet alleen worden geïnformeerd maar ook geraakt, bezielt en getransformeerd. Fenomenologisch onderzoek kan, mits goed uitgevoerd, een humaniserend effect hebben in de praktijk (Van Manen, 1997, 2014).

4.3 Sensitizing concept

Sensitizing concepts zijn onuitgewerkte begrippen die de blik van de onderzoeker bepalen in het zoekproces (Boeije, 2005). Deze begrippen worden niet, zoals bij *bracketing*, tussen haakjes gezet (Meide, Olthuis & Leget, 2015; Finlay, 2008) maar vormen juist het startpunt en geven richting aan de analyse van literatuur en data binnen empirisch onderzoek. Het geeft het onderzoek een eerste referentie, een richting naar waar te kijken (Bowen, 2006). Binnen dit onderzoek worden de *sensitizing concepts* ontleend aan de literatuur met betrekking tot vechtscheidingen en zorgethische opvattingen over relationaliteit en kwetsbaarheid (Tronto, 2001).

Huwelijk	Maatschappelijke context	Partnergeweld
Autonomie	Scheiden	Macht
Verbondenheid	Gelijkheid	Psychosociale zorg
Relationaliteit	Rechtvaardigheid	Verlaten
Verwachtingen	Inclusie/exclusie	Verdriet
	Straffen	Rouw
	Veroordelen	Kwetsbaarheid
		Afhankelijkheid
		Solidariteit
		Erkenning
		Perspectief van de ander

4.4 Casusdefinitie en onderzoekseenheid

Om de geleefde ervaring van vechtscheidende ouders op te diepen wordt de documentaire “Verloren Band”²¹ van Gis la Mallant gebruikt. In deze film reconstrueert journalist Frenk van der Linden de dertig jaar durende vechtscheiding van zijn ouders. Hij en zijn zus zijn de eerste Nederlandse kinderen die door de rechter aan hun vader worden toegewezen, de kinderen hebben dertig jaar geen contact met hun moeder. De data is verzameld door beide ouders over hun ervaringen en perspectieven te laten vertellen. Ze delen hun persoonlijke verhaal en de meest intieme, angstaanjagende en gevoelige momenten die ze tijdens het gevecht hebben ervaren (Mallant, 2009).

Er is voor de documentaire ‘Verloren band’ als data object gekozen omdat deze een zeer rijke en diepe beschrijving geeft van de ervaringen die de ouders van Frenk van der Linde tijdens hun vechtscheiding hebben doorleefd. Voor zover bekend is niet eerder een documentaire gemaakt waarbij de geleefde ervaringen van ouders die al dertig jaar met elkaar in een vechtscheiding liggen zo uitgebreid en diepgaand vastgelegd. De data is tot stand gekomen door de vechtscheiding vanuit de perspectieven van zowel de vader als de moeder te reconstrueren. De filmmakers hebben de ouders meerdere jaren gevolgd en zijn verschillende keren teruggegaan. De ervaringen zijn uitgebreid en rijk verteld, ook is er uitgebreid stilgestaan bij de emoties die de ouders hebben doorleefd of tijdens de interviews doorleven. De data welke met deze film beschikbaar komt wordt naar grote waarde geschat en kan tot een diepe en gelaagde analyse van wat het betekent om een vechtscheidende ouder te zijn leiden.

4.5 Data-verzameling

Van Manen (2017) wijst erop dat er voorzichtig moet worden omgegaan met het woord data. ‘Datum’ of ‘data’ heeft in het Latijn de betekenis van een algemeen concept, een bepaalde vorm waarin informatie gegoten wordt om het te kunnen (de)coderen, sorteren of categoriseren (Van Manen, 2017). Data in een fenomenologisch onderzoek dienen vooral gezien te worden als fenomenologische voorbeelden van geleefde ervaringen en niet als informatievormen die vaststaan in universele codes. Door de onderzoeker wordt getracht bloot te leggen wat het betekent ‘om te zijn’ zoals het zich laat zien of wordt onthuld door het verhaal heen (Vandermause & Fleming, 2011). In dit onderzoek ligt de focus op wat het betekent om een vechtscheidende ouder te zijn.

Gedurende de data verzameling is ook begonnen met data-analyse. De data in dit onderzoek zijn verkregen door de documentaire te transcriberen. De gewone levenservaringen die de ouders tijdens hun dertig jaar durende vechtscheiding hebben doorleefd en tijdens de interviews met hun zoon nog steeds ervaren staan hierbij centraal (Van Manen, 2017). Voor het onderzoek is de gehele documentaire omgezet in een verbatim, screenshots van fotomateriaal, brieven, familiealbums en audiofragmenten. Ook is er een observatieverslag gemaakt van de reacties van de ouders.

²¹ https://www.uitzendinggemist.net/aflevering/73367/Ncrv_Dokument.html

4.6 Data-analyse

Om de essentiële aspecten van het fenomeen te kunnen ontrafelen wordt het transcript geanalyseerd. De onderzoeker vraagt zich hierbij af hoe het is om zoiets te ervaren. Doordat er met een fenomenologische blik naar de ervaringen wordt gekeken worden de ervaringen een fenomeen, is er sprake van een fenomeen-zijn. De gewone ervaringen worden zo buitengewoon, doordat er met een fenomenologische blik naar wordt gekeken (Van Manen, 2017). Teneinde tot de kern van de tekst te komen wordt het gehele transcript gelezen. Vervolgens wordt de kern van het probleem geformuleerd in een zin. Daarna wordt de tekst verscheidene malen doorgelezen, waarbij de onderzoeker zich afvraagt welke opmerkingen en woorden belangrijk zijn voor het fenomeen dat beschreven wordt. Deze delen worden onderstreept. Het transcript wordt nogmaals gedetailleerd en op zinsniveau gelezen, hierbij wordt aandacht besteed aan hetgeen de zinnen door laten schijnen over de ervaring of het fenomeen dat beschreven wordt (Van Manen, 1997). Van Manen betreft ook regelmatig de originele betekenis van woorden in zijn werk. Zo laat hij zien dat de oorspronkelijke betekenissen van een woord nog gelinkt zijn met de geleefde ervaring waaruit het woord voortkomt (Van Manen, 2014). Vervolgens worden de teksten geanalyseerd op de fundamentele existentiële aspecten die naar voren komen. Ieder mens moet deze existentiële aspecten in zijn leefwereld kunnen tegenkomen, ongeacht zijn of haar historie, sociale of culturele omstandigheden (Van Manen, 1997, 2014). Existentialen zijn dan als het ware vensters waardoor de onderzoeker kijkt naar de geleefde ervaring. De volgende existentialen kunnen binnen dit onderzoek verdieping en gelaagdheid geven: geleefde verwachting, geleefde relationaliteit, geleefde kwetsbaarheid, geleefde onmacht.

4.7 Fasering

De fasering van het onderzoek is te vinden in bijlage 1.

4.8 Kwaliteitscriteria en ethische overwegingen

Geloofwaardigheid

Geloofwaardigheid gaat over de mate waarin de interpretatie van de onderzoeker overeenstemt met de perspectieven van de participanten (Visse, 2012). Zo is het volgens Van Manen (2014) een aanrader om te vragen aan de respondenten of de narratieven van de onderzoekers daadwerkelijk 'resoneren' met de originele ervaringen van de respondenten. Vanwege het korte tijdsbestek waarin dit onderzoek plaatsvindt zal geen contact gezocht worden met de geïnterviewden.

De voorkennis over vechtscheidingen is door de onderzoeker opgedaan in twee jaar research ter voorbereiding op de documentaire serie 'Het gevecht' voor de Nederlandse Publieke Omroep (NPO2). Hiervoor zijn 60 verkennende gesprekken in het veld gevoerd waarvan 10 met (vecht)scheidende ouders, waarin de ervaringen van deze ouders in essentie veel overeenkomsten met de ervaringen van de ouders in de data.

De film wordt in de praktijk van vechtscheidingszorg als gezaghebbend gezien. Landelijke uitvoeringsinstellingen binnen de jeugdzorg gebruiken de film om vechtscheidingen tegen te gaan²².

Om de betrouwbaarheid van het onderzoek te vergroten zal de onderzoeker de geleefde ervaring van de vader en de moeder scheiden. Door de ervaringen van zowel de vader als de moeder los van elkaar te analyseren zal worden geprobeerd om zo objectief en zuiver mogelijk hun geleefde ervaring op te diepen, te begrijpen, doorgronden en inzichtelijk te maken. Hierbij gaat men er vanuit dat “de waarheid” niet bestaat (Creswell, 2013).

Betrouwbaarheid

De betrouwbaarheid van onderzoek heeft te maken met de mogelijkheid om het onderzoeksproces te herhalen. Om de betrouwbaarheid te vergroten is gekozen voor een dataset die toegankelijk²³ is voor iedereen. Het gaat ook om inzichtelijkheid en navolgbaarheid van het onderzoeksproces. Daartoe worden gedachtensporen vastgelegd die duidelijk maken hoe verbindingen worden gemaakt en hoe theorie en sensitizing concepts invloed hebben op de patronen die gevormd worden. Gedurende het onderzoeksproces zullen ook observationele, reflectieve en methodische memo's worden bijgehouden (Visse, 2012).

Naast een empirisch onderzoek wordt ook een theoretisch onderzoek binnen algemene literatuur met betrekking tot vechtscheidingen en zorgethische literatuur met betrekking tot goede zorg voor vechtscheidende ouders gedaan. Dit theoretisch onderzoek wordt gedaan om tot een conceptueel raamwerk en zorgethische reflectie van het empirische onderzoek te kunnen komen. Ook deze onderzoeken kunnen bijdragen bij aan de betrouwbaarheid van dit onderzoek (Patton, 2002).

Het is belangrijk in fenomenologisch onderzoek om de vooronderstellingen van de onderzoeker in te bedden in het onderzoeksproces. De onderzoeker zal daarom reflecteren op mogelijke manieren waarop ervaringen en opvattingen een rol kunnen spelen bij de analyse van de data (Roulston & Shelton, 2015). Ook wordt gebruik gemaakt van onderzoekstriangulatie. Een alumni van de Vakgroep Zorgethiek en Beleid zal het onderzoek op de voet volgen en de data en analyse doornemen. Hier wordt ook gesproken over de inhoud van interviews en narratieven. Daarbij wordt aandacht besteed aan de verschillende brillen die opgezet kunnen worden in de analyse van een transcript. Dit is behulpzaam in het onderkennen van eigen vooronderstellingen. Ook de bewaking door de thesis begeleider draagt bij aan de betrouwbaarheid van het onderzoek. Hierdoor kan het onderzoek aan betrouwbaarheid winnen.

²² Kinderen uit de knel is een samenwerkingsverband tussen Het Lorentzhuis en het Kinder- en Jeugdtraumacentrum. ‘Verloren band’ wordt landelijk gebruikt als programmaonderdeel met als doel vechtscheidingen minder destructief te maken. De kosten voor het doorlopen van het programma worden vergoed door de zorgverzekeraar. www.kinderenuitdeknel.nl/contact

²³ via www.uitzendinggemist.nl.

Daarnaast heeft de onderzoeker tijdens de ZEB-60 Veldverkenning en Veldonderzoek van de master Zorgethiek en Beleid, ervaring opgedaan met het uitvoeren van een kwalitatief empirisch zorgethisch onderzoek door middel van fenomenologisch onderzoek. Ook hier is een documentaire gebruikt voor de dataverzameling en analyse.

Overdraagbaarheid

Visse (2012) beschrijft overdraagbaarheid als de mate waarin gelijkenis is tussen de zendende en ontvangende contexten. Bescheidenheid is hierbij op zijn plaats.

Fenomenologisch onderzoek levert empirische kennis op, maar dit kan niet gevat worden in generalisaties (Van Manen, 1997). Er is getracht om zo rijk mogelijk de bevindingen weer te geven (*thick description*). Mogelijk levert dit voor de lezer een '*vicarious experience*' op alsof degene zelf deze ervaring 'ondergaat', om zodoende een innerlijk intuïtief begrip van de essentie van dit fenomeen te krijgen. Het is echter aan de lezer om te bepalen in hoeverre de bevindingen over te dragen zijn naar diens context.

Het feit dat het onderzoek wordt gebaseerd op de leefwereld van slechts een moeder en een vader kan vanuit wetenschappelijk oogpunt evengoed als beperkend worden ervaren. Wellicht ligt er ook een beperking in feit dat de regisseur de selectie van het materiaal heeft gemaakt.

Ethische overwegingen

De geïnterviewde participanten hebben meegewerkt aan de documentaire en toegestemd met uitzending voor een groot publiek. Op basis hiervan is het aannemelijk dat hun ervaring gebruikt kan worden voor wetenschappelijk onderzoek. Mocht het onderzoek tot publicatie komen, dan zal dit aan de hoofdpersonages uit de documentaire worden gemeld. Hierdoor is men in de gelegenheid om op dit onderzoek te reageren.

5 Bevindingen

In dit hoofdstuk worden de bevindingen van dit onderzoek beschreven en antwoord gegeven op de derde deelvraag van het onderzoek: Wat is de essentie van de geleefde ervaring van een vechtscheidende ouder zoals in de documentaire ‘Verloren band’ verwoord? Er wordt gepoogd de lezer onder te dompelen in wat het betekent om een vechtscheidende ouder zijn om de gelaagdheid, complexiteit en ambiguïteit van het fenomeen te ontwaren (Van Manen, 1997, 2014). De geleefde ervaring van de vechtscheidende ouders spitst zich toe op het gevecht dat tussen de ouders woedt. Zowel de vader als de moeder zijn separaat geanalyseerd, de bevindingen bestaan derhalve uit een sectie met bevindingen van de vader als een sectie met de bevindingen van de moeder. Als eerste wordt de deelvraag beantwoord door de beschrijving van de essentie, gevolgd door een narratief. Om de ervaring van een vechtscheidende ouder te beschrijven is gekozen voor een narratieve dichtvorm/poëzie. Deze vorm is geïnspireerd op het meer recente werk van Gilligan (2017). Ze pleit voor het zoeken naar en verwoorden van geleefde ervaringen middels een ‘I Poem’. Deze narratieve vorm kan inzicht geven in de ambiguïteit en de onderbewuste betekenis van een geleefde ervaring. Door gesproken teksten van hun woorden te ontdoen kan tot de kern van de ervaring worden gekomen. Voor het gebruik van de woorden is de volgorde/opbouw van het transcript aangehouden, hierdoor is de chronologie van de ervaring leidend. Door het lezen van dit narratief kunnen de gedachten van de lezer in verbinding worden gebracht met diepe emoties (Gilligan & Eddy, 2017). De daaropvolgende existentialen (Van Manen, 1997, 2014) proberen verdieping te geven aan de essentie. Om zoveel mogelijk multiperspectiviteit te tonen en recht te doen aan de betrokkenen zijn hier citaten van ouders gebruikt. Het hoofdstuk sluit af met een conclusie.

5.1 Essentie Vader

Ik ben een koolmees, druk, druk, druk. Vlieg heen en weer tussen mijn nest en de buitenwereld. Trots eten halen voor mijn kroost. Mijn kroost! Mijn prachtige vrouw. Waarnaar ik altijd verlang. Onze kinderen, mijn eigen gezin. Ze ziet me niet. Ze kent me niet. Wie ik ben of door haar kan zijn. Ze houdt van een ander. Een ANDER! DE ANDER. Niet ik, niet ik. God wat een pijn. Ik ben dood, zonder haar. Van mijn toekomst ontnomen en machteloos. Ik heb alleen nog de strijd, tegen wat mij is overkomen. Tegen haar vechten, is wat mij bevrijdt. Van verzoening geen sprake, al ben ik nog zo moe. De tijd zal haar leren, geef het maar toe.

5.2 Narratief Vader

*vrouw
je was een lust voor het oog
en niet alleen
voor de mijne*

*iedereen vond je
een prachtig
exemplaar*

waar goddelijk licht

door schrijnde

*stapelgek was ik op jou
ik vroeg je direct mee uit
en of je mijn vrouw
wilde zijn
en daarmee*

daarmee uit

*en toen we trouwden
zagen we er
toch heel erg
prachtig uit*

*je ziet het aan de vergeelde foto's
je ziet het aan mijn snuit*

*stapelgek ben ik op jou
op ons
en op de kinderen*

*dus close met jou
is wat ik was
en dat kon
niemand*

verhinderen

*jij was mijn alles
dat moest vastgelegd
jou stem
hun verjaardagen*

ik kwam tot mijn recht

had iemand het maar

tegen mij

gezegd

*een workaholic
noemde je mij
en dat ik geen tijd
voor jou maakte*

*maar ik wás bij jou
en de vader van je kinderen
en dat is wat mij*

ten diepste raakte

*minder dan de minste knecht
was ik voor mijn vader
maar geen geld
voor een kindswagen
of voor een ander
kader*

*wat had ik dan moeten doen
de verbinding met hem
verbreken*

*dan was ik ook
mijn moeder kwijt
en dat zou zich
gaan wreken*

*we werden rijk
een nieuw huis
met wel drie kamers*

en TV

*maar waarom
was jij
dan nooit een keer
happy
en
tevree*

*en waarom moest jij
dan ook zo nodig
buiten de deur
gaan werken*

*je buitte het uit
ik wist het meteen
Naris was los*

op het verkeerde been

*naar hotelletjes
ging jij
maar nu met een ander*

*heen en weer
verander
verander*

*en als je als man
zo gek bent op je vrouw*

*dan krijg je al snel
berouw*

*je wilde weer terug
naar ons thuis
maar kon de weerstand*

niet verdragen

*ze vroeg om een scheiding
en daarna heb ik
me nooit meer
laten*

verlagen

*toen zat ik alleen
in de kamer*

*wat was
mij
nu overkomen*

*de dichte deur
van gepantserd glas
heb ik voor
waar*

aangenomen

*dit deed me een pijn
die kende ik niet
nooit eerder gevoeld
of ervaren*

*afgescheiden
veracht
teleurgesteld*

en bovenal

verraden

*zover had zij
mij
gebracht
ik kon het niet verduren*

*ik eindigde
de pijn
met gas*

*waar waren toen
mijn burens*

*door drank en toeval
nog in leven
de kinderen ook*

oh jee

*natuurlijk kwam daar
een nieuwe moeder
en we maakten er
nog twee*

*zij zorgde voor alles
en ik was weer
helemaal
op
de
been*

*toen was daar
het noodlot*

*die mijn liefde
weer trof*

mijn nieuwe zoon

verwerd

tot stof

*dat zij
bloemen legde
op zijn graf*

waar ik mijn rust

niet vond

*dat was misschien
de grootste straf
daar is
waar het begon*

*want als zij mij
ooit had gezien
voor wie ik was
of kon wezen*

*dan was dit alles
nooit gebeurd*

*geen gevecht was dan
verrezen*

*door boete
schuld
en rechtvaardigheid
tot dood verklaard
die mooie meid*

*waarom
waarom
waarom*

dit had toch

*nooit
nooit
nooit*

mogen

gebeuren

5.3 Verdieping existentialen Vader

Geleefde verwachtingen

In de reconstructie van de vechtscheiding welke de basis voor dit onderzoek vormt worden geleefde verwachtingen van de vader naar voren gebracht. Door deze uit te lichten kunnen we inzicht krijgen in de relatie tussen geleefde verwachtingen en geleefde ervaring van de vader.

De geleefde verwachting van de vader met betrekking tot zijn aanstaande vrouw was dat ze een prachtige vrouw was.

“Was dat dan niet een pracht van een vrouw?”

Ook waren er verwachtingen omtrent de religieuze achtergrond van de context waarin de ouders leefde.

“We waren keurige Katholieke mensen.”

De geleefde verwachting ten aanzien van zijn gezin worden door hem als volgt omschreven.

“Een lekker gezin. Ja. Ik was stapelgek dat ik jullie had. Ik had zelfs een bandrecorder aangeschaft, en alles opgenomen.”

“We kregen een nieuw huis, eindelijk hadden we een huiskamer, een keuken, we hadden drie slaapkamers boven. We hadden alles wat ons hart begeert, we hadden het goed.”

De verwachting die de vader van zichzelf had komt tot uiting is het volgende citaat.

“... als man verplicht was hard te werken om die vrouw en die kindertjes eten te geven.”

Geleefde relationaliteit

De ervaren relationaliteit laat zien dat ook de sociale omgeving van de vader invloed op hem We zien dat de houding van zijn vader grote invloed had op de economische situatie van het gezin.

“Ik was achteraf minder dan de minste knecht. Mijn vader was een man die je dirigeerde en die ook geen tegenspraak duldde ... Dan zei hij, kom je nest uit want er moet weer gewerkt worden. Jan was een willig persoon, die deed dat wel.”

Ook de ervaring met vrienden wordt door de vader beschreven. Zij waarschuwden hem voor het feit dat zijn vrouw wellicht teveel aandacht besteedde aan een andere man. Toen de scheiding eenmaal een feit was heeft een van de vrienden de vader bij toeval gered van een zelfmoord (waarbij hij ook zijn kinderen zou hebben omgebracht).

“Ik had natuurlijk heel veel vrienden ... Die zeiden gewoon tegen mij, Jan, dat gaat niet goed tussen jou vrouw en John Hoogkamer. Want die ontmoeten elkaar teveel.”

“En of het geluk er moest wezen (gaskraan opengezet), en nog geen vijf minuten later gaat de bel... je zit toch alleenig, kom toch een pilsje bij me drinken. Of het zo moest wezen. Zodoende ben ik nog in leven en jij ook. Als hij nooit gekomen was dan was dat nooit gebeurd geweest.”

Binnen dit venster kan gezien worden hoe de relatie van de vader tot zijn ex-partner was.

“Het is hard om het je te moeten vertellen. Zo ver had ze me gebracht.”

Hoewel de vader binnen de reconstructie nauwelijks aandacht besteedt aan zijn relatie met zijn kinderen wordt in onderstaand citaat duidelijk dat hij zich wel met hen verbonden voelt.

“En als jullie later, als je nog eens een keer zover bent dat je zegt, goed ik douw die film in de recorder. Dat je denkt, dat is mijn vader, dat is mijn moeder en dat had nooit moeten gebeuren.”

Geleefde kwetsbaarheid

Als verantwoording voor het feit dat hij nooit thuis kon zijn (klacht van zijn vrouw) beschrijft hij dat hij zich verantwoordelijk voelde voor zijn kinderen. Er moest geld verdiend worden om te eten. Binnen dit kader wordt dit citaat geïnterpreteerd als geleefde kwetsbaarheid. Hij kon immers niets anders dan goed voor zijn gezin zorgen en dit kan als kwetsbaar worden ervaren.

“Ik mocht jullie toch niet verwaarlozen?”

Ook bleek de vader kwetsbaar door het feit dat hij zoveel van zijn vrouw hield. Hij heeft haar verschillende keren ‘teruggenomen’, toen zij niet kon kiezen.

“Ja, en dan krijg je het weer, als een man eenmaal super gek is op zo’n vrouw dan zegt ie, kom maar mee, dan gaan we naar huis.”

De geleefde kwetsbaarheid van de vader komt ook tot uitdrukking in de manier waarop hij werkte. Erachter komen dat je met 40 kilometer over de snelweg rijdt kan duiden op hoe kwetsbaar de vader toen moet zijn geweest.

“Hoe zat ik erbij? Zo: (beide handen in het haar)... zelf ontdekte dat ik met een vrachtwagen en met een aanhanger met 40 kilometer reed over de snelweg.”

Als de zoon na 40 jaar aan zijn vader vraagt of hij zich wil verzoenen met zijn moeder dan laat hij zien hoe kwetsbaar hij nog steeds is als hij aan zijn ex-partner denkt. De kwetsuren welke hem zijn aangedaan doen hem nog steeds pijn.

“Ik vind het zo jammer voor je, echt. Ik vind het heel erg jammer voor je maar ik mag het niet doen Frenk, ik mag het niet doen. Nee, ik mag dat niet doen. Als ik het zou doen dan doe ik mijn eigen nog veel meer pijn in mijn verdommernis dan wat ik nu heb. En dat kan ik er niet bij hebben. Dat kan ik er niet bij hebben. Breng me dan maar hiero direct weg.”

“Maar het was totaal nooit niet nodig geweest. Nooit niet nodig geweest. Als ze maar aanvaard had wie Jan van der Linde was. En hoe Jan van der Linde was.”

Geleefde onmacht

Door door het venster van de geleefde onmacht te kijken komt er veel naar voren. Na veertig jaar zit de vader nog steeds met de handen in het haar. De ooit ervaren en geleefde onmacht komen makkelijk naar boven als de vader terugkijkt op zijn vechtscheiding. Hij wordt vaak emotioneel als hij een ervaring beschrijft. Zoals wanneer hij antwoord wil geven op de vraag waarom het allemaal zo is gelopen. Alsof hij onmachtig was door de liefde die hij voor zijn ex-partner voelde.

“Ja, ik ken dat wel zeggen. Waarom? Om om om omdat, voor mij was ze onze lieve heer.”

“Ach, ja, men probeert van alles nog.”

Als de echtscheidingsaanvraag een feit is zien we hoe de vader zijn geleefde onmacht lijkt om te zetten in een besluit. Hij besluit haar nooit meer terug te nemen en voor zichzelf een regel te stellen. Alsof hij alleen op die manier om kan gaan met de onmacht die hij ervaart.

“Totdat ik uiteindelijk de brief kreeg ... Ik zeg, mijn plannen zijn, nadat ik dat schrijven gekregen heb, om haar nooit meer terug te nemen.”

“Vreselijk veel pijn. Vreselijk veel pijn.”

“Op een gegeven moment zet je een regel. En daarachter heb ik geschreven, UIT. Maar dan ook UIT!! Dan is het afgelopen.”

Wanneer de vader de pijn van het verraad niet meer aankan, wat in dit kader geïnterpreteerd word als ultiem onmachtig, besluit hij een einde te maken aan zijn leven en dat van zijn kinderen.

“Ik heb op een ogenblik, jullie lagen al in bed, dan zat ik alleen in de kamer. Dacht ik bij mijn eigen, Zo, Jan van der Linde, dit is je overkomen. Dit kan je niet verdragen, ik maak er een einde aan.”

“Ja, ik dacht, ik ga een (gas)kraan opendraaien.”

“In mijn ogen toen was het de enige redding die er voor mij stond. Doordat ik dat zou doen was ik van heel veel verlost. Ik was van haar verlost, ik was van de narigheid verlost betreffende mijn vader, die dictator was, en dat mijn rustpunt was geweest ergens ik denk op een achterafje op het st. Jozef (begraafplaats).”

Als de zoon de vader vraag of hij zich voor de kinderen met zijn moeder zou willen verzoenen komt er een explosie van emoties naar boven. De vader wordt bijna woedend op zijn zoon. Bij het idee dat hij haar moet ontmoeten is er sprake van paniek in zijn ogen.

“Maar laat mij met jezus christus nu maar met rust. Alsjeblieft. Alsjeblieft. Ik wil haar nooit meer zien. Nooit meer, echt niet. Ik heb haar in geen kleine veertig jaar gezien, en nu

ik hier alleenig in Lelystad zit, en dat straks de bel gaat en dat ze voor de deur staat? Ik smijt gewoon de deur dicht, oprotten.”

“Ja, ik vind het vreselijk jammer voor jullie. Maar ik ken het niet Frenk....! Ik ben liever DOOD, ik ben liever dood. Ja.”

“Ja, dat eh, dan mot ik zuchten (zucht) en dan begin ik van van van. Mijn goeie god, waarom, waarom, waarom”.

5.4 Essentie Moeder

Verloren in de strijd. Om aandacht, liefde en compassie. Niet weerbaar tegen de macht, van hoe de dingen gaan. Gekozen voor een ander. Dat bleek hem veel te machtig. Ik moest dood, weg, verdreven en verrekte van de pijn. Door schuld en schaamte voor altijd beboet. Nee, het leven was nimmer meer zoet. De vreugde van het moeder zijn, die is me toen ontnomen. Dat doet me nog de meeste pijn, wat is me overkomen? Het gevecht dat liefde heet, zou vrede moeten brengen. Ik zoek mijn rust, ga uit de tijd. Kom ik in het licht bij zinnen? Ik hou van jullie, mijn kinderen. Jullie zijn mijn grootste goed. Dat kan geen rechter meer verhinderen, dat is mijn vlees en bloed. Want de liefde van een moeder, die gaat door merg en been. Al kan een kwetsbaar mens, soms helemaal nergens heen.

5.5 Narratief Moeder

zure tranen van verdriet
krijgen die nu
een plek

een dromerig meisje
'jij bént het' zei jij
en ik zei
oh
te gek

na twee keer vrijen
een zoon in mijn buik
door god gebracht
bingo

jij leefde
van de liefde
dat gebeurde
nu eenmaal
zo

ik thuis
met deurwaarders
op de stoep

ik ruimde het op
de troep

voelde mij arm
hooghartig en boos
was het zat
wat was hier
loos

ik wilde echt leven
met aandacht
en fijn

zoals
mijn leven
hoorde te zijn

de vlam sloeg over
in een andere vent

hij zag me
adoreerde
ik werd
erkend

tedere handen
beroerden mijn ziel
overgave
is
wat mij overviel

de keuze was niet
een van jullie twee

hij paste me beter
misschien wat gedwee

het gevecht
dat ontstond

maakte ons kapot

overmand door emoties
van het liefdesfront

de oorlog die woedde
door jou verdriet
maakte mij dader

jou held

in

verschiet

*iedereen vond
er wel iets van
het oordeel
van de ander
bood kader*

*houden van twee
dat kan toch
niet
ik was duidelijk
verrader*

*zelfs mijn moeder
nam stelling*

ik was haar kwijt

dit had ik toch

nooit

mogen

doen

*gehuild
gehuild
met Moederdag samen
mij trof geen blazen*

*afgunst
spot
en vernedering*

*waarom was ik
toch niet
normaal*

*als een vuurtje rond
in het dorp*

mijn verloren

verhaal

*opname
in het ziekenhuis
voor gekken en gestoorde
een bed*

*strak gebonden
in leren riemen
in mijn hoofd
vluchten
verzet*

*kinderen
ik kan
altijd
naar jullie
iedere nacht
triomf*

in mijn dromen

*met valium blauw
was ik niemand meer
dan een worstelende
vrouw*

zonder verweer

*vastgebonden
zonder kracht
niet bestand
tegen
de macht*

*de arts
liet mij
niet eerder gaan
dan dat ik koos*

voor hem

*een tweede keer
naar dat gesticht
bracht me op het spoor
met klem*

*dood door trein in polderland
door omstanders gered*

*en de trein
reed door
zonder veel
verzet*

de rechter besloot

*deze moeder
is fout*

*ze zal
haar leven lang
boeten*

*kinderen kwijt
opnieuw getrouwd*

*de nacht
gehuild
geschreeuwd*

geroepen

*wat kan ik doen
waar kan ik heen
brieven retour
door merg en been*

*nieuw leven omarmd
mijn beslissing
was goed*

*maar voor altijd
verscheurd*

door helse pijn

*verloren jaren
geeft niemand terug*

*het duister sluit mij
nu
in*

*verdiende loon
onveilig verleden
dood door schuld
gewin*

*mijn verbinding
met jou
zal nooit verbreken
zij zijn de band*

mijn liefdespijn

*dat ik dit
niet nog eens
kan ervaren*

*dat lijkt
op Alzheimer*

als medicijn

*rest mij nog
de laatste vraag
is dit wat oorlog
doet*

*een nieuw
begin
zonder strijd*

dát

lijkt

mij

wat

moet

5.6 Verdieping existentialen Moeder

Geleefde verwachtingen

Door het venster van de geleefde verwachting van de moeder komt naar voren dat ze verwachtte in het leven belangrijk te worden. Over de verwachtingen die ze had met betrekking tot haar partnerkeuze kan weinig worden opgediept. Haar verwachting omtrent het huwelijksleven lijkt hier gekoppeld aan de verwachtingen van haar ex-partner.

“Ik wilde belangrijk zijn in zijn leven.”

“Hij zei, dat komt dan mooi uit, na een half uur, jij bent het. Ik zei ohhh?”

“Ik was op de tweede dag in verwachting en dat was meteen bingo. En toen zei je vader, geweldig toch? Dan weten we toch in ieder geval dat we een gezin kunnen stichten? Toen zijn we tegen elkaar aangekropen en we waren er heel happy mee, als dat zo ging, en dat was zo.”

De geleefde verwachting met betrekking tot de economische situatie van het gezin lijken pas naar voren te komen wanneer er te weinig geld wordt verdiend. Dan blijkt de moeder andere verwachtingen te hebben.

“Je vader zei wel eens, ach joh, we eten van de liefde en we wonen in elkaars hart. En ik denk dat ik toen nog wel eens een dromerig meisje was.”

“Hij begon met een tientje. En toen ben ik de wc’s schoon gaan maken.”

“Nou ja, je kon niet betalen wat je betalen moest. De huur niet en het eten niet.”

“Ja, dat is ook het vervelende. Er was wel altijd geld voor auto’s.”

“Er kwamen deurwaarders. En dat deed voor mij, ik ben niet hooghartig, maar dat vond ik voor mij te ver gaan, over mijn grens. Ik vond het gênant.”

“Ik werd het zat ... heel boos ... Dat hij verdomme naar zijn vader toe zou lopen en zou zeggen, verdomme vader waarom wel de anderen tegemoet komen en ons niet?”

“Waarom moest ik daarvoor erbij gaan werken in de bollenschuur?”

Ook de geleefde verwachting over de aandacht die de moeder binnen haar huwelijk zou krijgen komt pas gespiegeld naar voren wanneer er door haar zoon naar gevraagd wordt.

“Als ik heel eerlijk moet zijn dan had ik het gevoel dat ik te weinig aandacht heb gehad. En thuis was ik mijn vaders oogappel, ik was zijn meisje, ik was zijn schoonheid, die aandacht vond ik eigenlijk vanzelfsprekend.”

Na de scheiding en de uitspraak van de rechter waarbij de kinderen aan de vader werden toegewezen schreef de moeder wekelijks brieven naar haar kinderen. De geleefde

verwachting lijkt hier te zijn dat ze op deze manier met haar kinderen in contact te kon blijven.

“Was het van mij niet een beetje naïef om altijd maar weer brieven in de bus te doen. Al die jaren.”

Geleefde relationaliteit

Het venster van de geleefde relationaliteit laat in de kern zien wat maakte dat de moeder voor een ander koos. Deze man lijkt, in relationele zin, beter te passen bij de (onbewuste?) behoeften van de moeder.

“... en het vlammetje sloeg gewoon over. Denk ik. Hij die helemaal lyrisch van me was.”

“Toen wij eenmaal een seksueel leven kregen, John en ik, was dat iets heel nieuws.”

“Zijn tederheid ... Jan kwam misschien uit een strengere religie en opvoeding.”

“Waarom kan een vrouw wel houden van twaalf kinderen maar niet van twee mannen? Ik hield van twee mannen, waanzinnig veel van twee mannen.”

Het onderzoek laat ook zien dat de moeder zich altijd verbonden is blijven voelen met de vader. Ongeacht haar positie.

“Omdat we alle twee wisten dat er altijd nog wel wat was tussen ons.”

Geleefde relationaliteit komt ook tot uiting in de ervaringen die ze met haar omgeving had. Het oordeel van haar sociale context heeft veel invloed op hoe de moeder de vechtscheiding heeft ervaren.

“Iedereen bemoeide zich ermee. Iedereen heeft zich met die gang van zaken bemoeid. Ja, dan denk je jongens, dit is toch ook niet om te pruimen?”

“En op een gegeven moment vroeg ik of ik met Moederdag mag ik komen. Nou zei mijn moeder, zou je dan ook niet eh, je hebt jezelf ook geen moeder getoond.”

“Ze zei, dit had je nooit mogen doen. Je maakt me kapot.”

“Dus ik was ook mijn moeder kwijt.”

De relatie tussen de moeder en haar kinderen werd na de scheiding verbroken. De ervaringen van afgescheidenheid van de moeder worden in dit kader geïnterpreteerd als pijnlijk.

“Ik had altijd naar jullie terug kunnen komen. Dat gevecht ging ik alle avonden [in het psychiatrisch ziekenhuis] met mezelf aan.”

“Brieven die ik je geschreven heb met je verjaardag en die ik terug gekregen heb.”

“Waarom mijn kinderen in de steek gelaten om weer opnieuw andere kinderen te krijgen?”

Als de zoon en de moeder na 40 jaar hun relatie opnieuw opbouwen komt er veel liefde, pijn en verdriet bij de moeder vrij. Ook lijkt er sprake van opluchting te zijn.

“Oh, dat is heerlijk om te horen. Er worden nu dingen gezegd die nooit gezegd zijn.”

Geleefde kwetsbaarheid

Het venster van de geleefde kwetsbaarheid laat zien dat de moeder vooral zeer kwetsbaar bleek door de verbroken relatie met haar kinderen.

“Heb ik hier goed aan gedaan? Maar ik heb ook mijn hele leven een schuldgevoel gehouden.”

“Het altijd verscheurd zijn van jullie, zeg maar....”

“Ik ben toen voor een tweede periode opgenomen geweest ... Ik zag het niet meer zitten. Enne, Wim heeft dat gezien (voor de trein) ... Die heeft me eraf gehaald.”

Na veertig jaar is de moeder nog steeds kwetsbaar. Het ophalen van de geleefde ervaringen uit het verleden maken haar zeer emotioneel en broos. Door alles heen schrijnt de pijn van het verleden. Ze heeft de foto's van vroeger, die onder haar bed liggen, nog nooit bekeken.

“Ik heb dat nooit op kunnen brengen (foto's bekijken). Vanmorgen heb ik dat wel gedaan, ja. Ik moest het toch bezuren, ik heb ontzettend gehuild.”

“Nu komt al dat verdriet pas los. Heel raar. Altijd weggeduwd.... Het zijn ook dingen die niet afgesloten zijn.”

“Ik vind dat ik die pijn verdien, maar ik wil eindelijk ook wel eens weten het waarom?”

Geleefde onmacht

Uit de data blijkt dat het kiezen voor de ander een lang, heftig en turbulent proces is geweest dat wordt gekenmerkt door veel onmacht. In het gevecht dat als gevolg van dit proces ontstond lijkt de moeder veel geleefde onmacht te hebben ervaren.

“Ik heb niet kunnen kiezen.”

“... oorlog. We waren alle twee onszelf niet meer. Je vader is ook echt heel ver heen geweest door het grote verdriet.”

“Ik wist dat Jan en ik er alle twee aan kapot gingen. Hoe raar het ook klinkt.”

Het venster van de geleefde onmacht schijnt ook licht op de gezondheidszorg die de moeder heeft ervaren. Gevoelens van diepe onmacht staan hierbij in het centrum.

“En toen ben ik twee keer opgenomen in een psychiatrisch ziekenhuis. Daar heb ik het gevecht van mijn leven geleverd. Ik lag heel strak ik de riemen, want dat moest, anders liep ik weg. En wat niemand wist, ik was op een gegeven moment zo mager als een lat, ik trok me er alle avonden uit ... ik kon altijd vluchten.”

“Hij (dokter)zei, ik laat je niet eerder gaan voor je een keuze hebt gemaakt ...”

“’s Morgen drie valium blauw. ’s Middags drie valium blauw, ... je kon niet meer goed denken. Want je was niemand meer, je was een vastgebonden vrouw.”

Geleefde onmacht komt ook naar voren wanneer het gaat over het verlies van haar kinderen.

“Toen ik met John trouwde, ik heb de hele nacht gehuild ... Ik ben ’s avonds thuis gekomen en ik heb gehuild en om jullie geroepen.”

De geleefde onmacht lijkt een leven lang voort te duren. In de gesprekken met haar zoon die veertig jaar later plaatsvinden komt nog steeds veel onmacht naar boven.

“De beslissing was misschien wel goed maar het verloop is niet goed geweest ... als die prijs niet zo hoog was geweest dat ik mijn kinderen niet meer had gezien. En die vijftien jaar geeft niemand me meer terug.”

“Ik lig nog erg met mezelf overhoop.”

“Ik ben wel bang voor die boosheid. Dat die erg zou gaan worden. Dat zou ik heel erg vinden.”

5.7 Conclusie

In dit hoofdstuk is geprobeerd antwoord te geven op de vraag wat de essentie is van de ervaring van een vechtscheidende ouder. Tijdens het uitvoeren van het onderzoek zijn de ervaringen van de vader en moeder gesepareerd om de verschillende ervaringen zo zuiver mogelijk op te kunnen diepen.

De essentie van de geleefde ervaring van de vader komt neer op een gevoel van verlatenheid. Hoezeer hij ook zijn best deed om goed voor zijn vrouw en gezin te zorgen, zij koos toch voor een ander. Haar keuze heeft de vader een diep gevoel van verraad bezorgd, met desperate onmacht als gevolg. Hij voelde zich niemand zonder haar. De vader zag geen andere uitweg om van dit gevoel verlost te worden dan door dood te gaan. Omdat de dood hem nooit is overkomen leek hij niets anders te kunnen doen dan de moeder van zijn kinderen uit zijn leven bannen. Dit heeft hem wellicht een gevoel van controle gegeven, door te doen alsof ze niet bestond kon hij doorgaan met leven.

Voor de moeder lijkt verdriet de essentie van de geleefde ervaring te zijn. Het feit dat ze niet voor haar kinderen heeft kunnen zorgen is door haar ervaren als het meest verwoestende dat haar is overkomen. Ondanks de bittere pijn die ze door de uitsluiting van haar man heeft ervaren ziet ze zichzelf ook als schuldig. De ervaring van geleefde onmacht staat naast verdriet centraal. Vastgebonden en gedrogeerd te zijn in het zorgproces heeft zij ervaren als bijna krankzinnig makend. Wellicht heeft ze toen ervaren dat haar eigen wil gebroken werd door de uitsluiting van haar man en de macht die de arts over haar leek te hebben.

Het is opvallend hoe de grondhoudingen van de geleefde ervaringen tijdens de vechtscheiding elkaar aanvullen. De vader besloot regels in te stellen waardoor hij wellicht een gevoel van rechtvaardigheid kreeg. De moeder heeft deze regels geaccepteerd, woede hierover is altijd onderdrukt. Nu ze aan Alzheimer leidt komt de woede soms aan de oppervlakte, ze weet zich hiermee geen raad.

Concluderend kan worden gesteld dat beide ouders hebben ervaren dat een vechtscheidende ouders zijn een gelaagd, complex en ambigu proces en een worsteling is. Al met al kan gesteld worden dat het kwetsbaar is om veel van een levenspartner partner te houden.

6 Discussie

De doelstelling van dit onderzoek is een visie te ontwikkelen op het voorkomen van vechtscheidingen in Nederland vanuit zorgethisch perspectief. Het onderzoek is uitgevoerd door middel van de hermeneutische fenomenologische methode van Van Manen (1997). Deze methode richt zich op narratieven en zorgt voor een dieper en rijker gelaagd begrip van een fenomeen. In dit hoofdstuk wordt getracht om de antwoorden op de deelvragen met elkaar in dialoog te brengen om antwoord te kunnen geven op de hoofdvraag van het onderzoek: Hoe ervaren ouders een vechtscheiding en wat betekent dit voor goede zorg voor scheidende ouders vanuit zorgethisch perspectief? Hier worden niet alleen de overeenkomsten naar voren gebracht, ook de verschillen tussen de algemene wetenschappelijke literatuur, de zorgethische literatuur en de empirie worden uitgelicht. Enerzijds wordt getracht de theorie te verrijken door empirisch onderzoek, anderzijds kan de theorie verdieping geven aan de empirische zorgpraktijk.

Omdat geestelijk geweld en emotionele verwaarlozing net zo schadelijk kunnen zijn als lichamelijk geweld wordt het betrekken van het groeiend aantal kinderen in een vechtscheiding door sommigen als een vorm van kindermishandeling gezien (Baracs, Vreeburg-Van der Laan, 2014; Cloosterman, Klein Velderman, Pannebakker, 2013). Om de groeiende trend van vechtscheidingen tegen te gaan krijgt voormalig Minister Jeugd & Gezin Rouvoet in 2017 dan ook de opdracht om met concrete actielijnen en oplossingsrichtingen om scheidingsschade bij kinderen in de praktijk te voorkomen. In zijn verslag schrijft Rouvoet dat scheiden lange tijd is gezien als een privé aangelegenheid waarvoor ouders zelf verantwoordelijk zijn (Rouvoet, 2018). In het maatschappelijk en politiek debat is echter een kentering zichtbaar, de tolerantie binnen onze maatschappij voor vechtscheidende ouders lijkt af te nemen (Visser, 2016), en de bemoeienis van het Rijk en lokale gemeenten nemen toe (Rouvoet, 2018).

In het tweede hoofdstuk van deze thesis is getracht antwoord te geven op de eerste deelvraag van het onderzoek: Hoe wordt er binnen de wetenschappelijke literatuur naar vechtscheidende ouders gekeken? Literatuur met betrekking tot vechtscheidende ouders wordt over het algemeen gepubliceerd binnen de context van een oplopende bezorgdheid over de impact van vechtscheidingen op kinderen. We hebben belicht dat vechtscheidende ouders worden gezien als ouders met problemen die geholpen moeten worden om betere ouders te worden, als mensen die professionele hulp nodig hebben om te veranderen en als plegers van huiselijk geweld waartegen kinderen beschermd dienen te worden (Visser, 2016; Ruiter, 2017). Binnen het kader van de tweede deelvraag van dit onderzoek: Wat is goede zorg voor vechtscheidende ouders vanuit zorgethisch perspectief? kan men zich afvragen of op deze manier kijken naar vechtscheidende ouders zorgethisch verantwoord is. Goede zorg begint immers met het zien van vechtscheidende ouders als kwetsbare mensen die in nood zijn, zorg nodig hebben en niet alleen gelaten mogen worden (Baart, 2004; Van Heijst, 2005).

Over het algemeen betoogt de wetenschappelijke literatuur dat de zorgprofessionals binnen de zorgketen onvoldoende beschikken over de juiste, evidence-based kennis. Er zou consensus moeten bestaan over wat effectieve interventies zijn zodat goede communicatie tussen professionals wordt bevorderd (Ruiter, 2017; Barendrecht & Goosen, 2017). De vraag

of deze interventies zorgverleners de rust en ruimte geven om alert te zijn voor de noden en opdrachten van vechtscheidende ouders is hier de centrale vraag.

Het juridische model waarlangs ex-partners hun geschillen via advocaten in de rechtbank moeten bijleggen wordt in de literatuur het 'toernooimodel' genoemd. De neiging van vechtscheidende ouders om elkaar te bestrijden wordt binnen dit model eerder gestimuleerd dan gestopt (Barendrecht & Goosen, 2017). De vraag die hier kan worden gesteld is of goede zorg voor vechtscheidende ouders vanuit deze juridisch maatschappelijke context mogelijk is.

Vechtscheidende ouders worden ook gezien als cliënten met rechten die hulp, ordening en/of toezicht van advocaten, mediators en rechters nodig hebben. Men spreekt over een uitdaging om deze cliënten te ondersteunen in het creëren van een veilige context voor henzelf en hun kinderen (Goosen & Leuven, 2017). Dit denken kan leiden tot een overwaardering van de uitkomsten en effecten van een zorgrelatie en een onderwaardering van zorg als betekenisvolle activiteit in zichzelf. Omdat zorgverleners in hun praktijk veel worden geconfronteerd met 'onverhelpbaar' leed, zou goede zorg voor vechtscheidende ouders in zorgethisch perspectief in de eerste plaats 'present zijn' moeten zijn. De vraag of goede zorg voor vechtscheidende ouders binnen deze marktgerichte zorgbenadering überhaupt tot stand kan komen is vanuit zorgethisch perspectief zeer relevant.

Omdat zorghandelingen binnen de zorgethiek worden gezien als kleine transformaties die kunnen leiden tot het herstel dan wel het vergroten van het lijden van een vechtscheidende ouder, dient er verantwoordelijkheid genomen te worden voor het scheppen van condities en het organiseren van adequate zorg. Dat deze zorg vanuit competentie wordt gegeven is hierbij essentieel (Tronto, 2013). Voor het afstemmen van deze zorg is responsiviteit²⁴ (Tronto, 2013) en een open zoekproces (Leget, 2008) nodig. De institutionele setting van zorg moet van dien aard zijn dat relationele afstemming mogelijk kan zijn (Baart, 2004; Van Heijst, 2005; Kittay, 1999; Noddings, 1984). Het feit dat de tolerantie binnen onze maatschappij voor vechtscheidende ouders lijkt af te nemen (Visser, 2016) is vanuit dit perspectief gevaarlijk te noemen. Als Tronto (2013) gelijk heeft in haar overtuiging dat goede zorg alleen tot stand kan komen vanuit het 'life-sustaining web' waarin iedereen met elkaar verbonden is en verantwoordelijkheid neemt, zou het niet tolereren van vechtscheidende ouders kunnen resulteren in het vergroten van het lijden van vechtscheidende ouders. Dit kan resulteren in een onrechtvaardige samenleving waarin slecht voor vechtscheidende ouders wordt gezorgd (Tronto, 2013).

In hoofdstuk vijf is getracht een antwoord te formuleren op de derde deelvraag van dit onderzoek: Wat is de essentie van de geleefde ervaring van een vechtscheidende ouder zoals in de documentaire 'Verloren band' verwoord?

²⁴ naast de responsiviteit tussen mensen noemt Tronto ook de responsiviteit tussen en/van mensen en dieren, groepen of objecten waarvoor gezorgd is (Tronto, 1993, 2013).

De essentie van de geleefde ervaring van de vader komt neer op een gevoel van verlatenheid, een diep gevoel van verraad en desperate onmacht. De vader ervoer geen andere uitweg om van dit gevoel verlost te worden dan door 'dood' te gaan en daartoe zijn ex- partner en moeder van zijn kinderen uit zijn leven te bannen. Uit analyse van de data en de verdiepende existentialen blijkt dat de geleefde verwachting, relationaliteit en kwetsbaarheid en onmacht een sterke relatie met elkaar vertonen. De vader had hoge verwachtingen van zijn vrouw en het huwelijk dat hij met haar zou consumeren. De relatie die hij met zijn vader en zijn vrienden had blijkt grote impact te hebben op het verloop van dit huwelijk. Doordat hij onmachtig is om om te gaan met zijn kwetsbaarheid lijkt hij niet anders te kunnen dan de moeder op een gewelddadige wijze buiten te sluiten.

De essentie van de geleefde ervaring van de moeder is verdriet, bittere pijn, eenzaamheid en schuldgevoel. De door haar ervaren onmacht heeft zij ervaren als bijna krankzinnig makend. Wellicht heeft ze ervaren dat haar eigen wil gebroken werd door de uitsluiting van haar man en kinderen en de macht die de arts over haar leek te hebben. Na analyse van de geleefde ervaring van de moeder blijken dezelfde verdiepende existentialen een wezenlijk andere betekenis te hebben. De moeder bleek niet alleen teleurgesteld in de betekenis die zij in het leven als huismoeder bleek te hebben, ook over haar maatschappelijke status was ze teleurgesteld. Haar behoefte aan aandacht en intimiteit leidde haar naar een ander. De geleefde relationaliteit geeft ook inzicht in de relatie die de moeder had met haar directe omgeving. Het feit dat ze door alle omstanders, inclusief haar moeder, werd veroordeeld en buitengesloten heeft enorme eenzaamheid veroorzaakt. De geleefde kwetsbaarheid van de moeder concentreert zich rond het levenslange verlies van haar kinderen. De geleefde onmacht binnen haar sociale en hulpverleningscontext laat zich het beste verwoorden door haar volgende woorden: "Ik was niemand meer dan een vastgebonden vrouw."

De bevindingen van het empirisch onderzoek laten zien wat het betekent om een kwetsbaar mens te zijn binnen een liefdesrelatie die verbroken wordt, waarbij kinderen betrokken zijn. Hier wordt kwetsbaarheid gezien binnen de context van de zorgrelatie zoals deze binnen een huwelijk bestaat. We zien hoe ouders op een fundamentele wijze wederzijds afhankelijk van elkaar zijn, en hoe ze elkaar en hun omgeving nodig hebben om verzorgd te worden wanneer ze daar zelf niet toe in staat zijn (Held, 2010; Robinson, 2010; Tronto, 1993). De analyse laat zien wat er kan gebeuren als mensen niet in staat zijn om zich op elkaar af te stemmen en welke gevolgen het uitoefenen van macht (buitensluiting moeder) door een asymmetrische (afhankelijkheid) en ongelijke zorgbetrekking kan hebben (Van Heijst, 2005; Tronto, 1993, 2013; Kittay, 1999). De verwoesting die heeft plaatsgevonden heeft niet alleen gevolgen voor de ouders, ook de kinderen hebben hieronder geleden (Mallant, 2009).

Binnen de zoektocht naar wat goede zorg voor scheidende ouders vanuit zorgethisch perspectief is concentreert de algemene en zorgethische literatuur zich voornamelijk op de zorgrelatie tussen de zorggever en zorgontvanger binnen een professionele, organisatorische en institutionele context van de hulpverlening. Wat er tussen de ouders nodig is om het complexe en emotionele proces van een scheiding te kunnen laten bevatten en/of accepteren (Levite & Cohen, 2011) blijft binnen deze literatuur veelal buiten beeld. Onderzoek laat zien dat partners elkaar tijdens het huwelijk (bewust of onbewust) vaak hebben gekwetst en dat interpersoonlijke overtredingen voor, tijdens en na het scheidingsproces belangrijke stressfactoren zijn (Bonach, 2005).

Om op een goede manier om te gaan met deze ervaringen uit het verleden en conflicten te voorkomen moeten de ex- partners elkaar kunnen vergeven (Karremans en Van Lange, 2008; Visser, 2016). Vergevingsgezindheid zou behalve persoonlijke voordelen als mentale en emotionele gezondheid, minder stress en meer levensvreugde ook meer cohesie binnen families en het sociale netwerk waar mensen in leven opleveren (Green, Davis & Reid, 2014).

In het kader van goede zorg lijkt het ook van belang om diepgaand inzicht te krijgen in de fundamentele oorzaken die aan vechtscheidingen ten grondslag liggen. Een belangrijke onderzoeksvraag in dit kader is hoe conflicten escaleren en welke invloed de sociale omgeving hierop heeft. Veel wetenschappers zijn het er over eens dat de omgeving grote invloed heeft op het slagen dan wel falen van relaties tussen (scheidende) ouders (Kennedy, Jackson, Green, Bradbury & Karney, 2015). Scheidende ouders voelen zich emotioneel gesteund door hun sociale, juridische en hulpverleners netwerk bij het maken en verwerken van keuzes. Onderzoek laat zien dat sociale relaties veel invloed hebben op het verloop van een scheiding en de een- op een relaties die ouders na een scheiding met elkaar moeten opbouwen (Milardo, Helms, Widmer & Marks, 2014). Als de omgeving zich in hun steun negatief uit over de ex-partner dan voeden ze daarmee ook de negatieve gedachten en gedragingen van de ouder die ze steunen (Lickel, Miller, Stenstrom, Denson & Schmader, 2006). Opvallend onderzoek laat zien dat als het sociale netwerk een afkeurende houding heeft ten aanzien van het vergeven van de ex-partner, conflicten tussen vechtende ouders eerder en dieper escaleren. Omgekeerd kan de sociale context een de-escalerend effect hebben op conflicten wanneer men de ouders op een positieve en constructieve wijze steunt in hun opdracht de ander te vergeven (Visser, 2016).

Concluderend kan worden vastgesteld dat goede zorg voor vechtscheidende ouders in Nederland onder druk staat. Enerzijds wordt dit veroorzaakt door het juridische systeem waarbinnen scheidende ouders verplicht zijn hun conflicten via het toernooimodel voor de rechtbank te brengen, anderzijds lijkt de hulpverleningssector onvoldoende uitgerust om goede scheidingszorg te verlenen. Onderzoek laat zien dat vechtscheidende ouders gebaat zijn bij een context die gericht is op vergeving (Visser, 2016), in plaats van een juridische context die uitgaat van een conflictmodel waarbinnen via stellingnames en debatvoering de neiging van ex-partners om elkaar te bestrijden wordt gestimuleerd (Barendrecht & Goosen, 2017).

7 Conclusie

Het ontwikkelen van een zorgethische visie op het voorkomen van vechtscheidingen in Nederland blijkt geen sinecure. Het beantwoorden van de hoofdvraag van dit onderzoek: Hoe ervaren ouders een vechtscheiding en wat betekent dit voor goede zorg voor scheidende ouders vanuit zorgethisch perspectief? blijkt een zeer complex en gelaagd proces. De essentie van de geleefde ervaring van vechtscheidende ouders kan als volgt beschreven worden:

Onmachtig door te leven, na het verlies van de ander.

Door schade, schande en schuld omhuld.

Niet in staat tot goede zorg, nog voor jezelf, laat staan voor de ander.

Verloren in de strijd, om liefde, erkenning, vertrouwen en maakbaarheid.

Om op een zorgethische manier voor scheidende ouders te kunnen zorgen zijn zorgverleners nodig die over de innerlijke ruimte beschikken om open en ontvankelijk te zijn voor de wezenlijke behoeften van een scheidende ouder. Deze gemoedstoestand vraagt om rust en vrijheid zodat de zorggever zich kan verhouden tot de emoties die door een situatie worden opgeroepen (Leget, 2008) en de opdrachten waartoe scheidende ouders zichzelf gesteld zien (Van Heijst, 2008). Omdat de zorgpraktijk voor vechtscheidende ouders te maken heeft met en is ingebed in instituties en systemen vraagt dit om aanpassingen van het huidige Nederlandse juridische- en zorgsysteem. De maatschappelijke ongevoeligheid voor de noden van vechtscheidende ouders die lijkt te bestaan zou moeten veranderen in solidariteit, compassie en de wil om onze zachte aandacht te richten op de zorgen en noden van scheidende ouders (Tronto, 1993). Als we daar niet met elkaar toe in staat zijn lopen we het risico dat scheidende ouders zich eerder zullen losmaken uit hun sociale relaties dan dat deze hen zullen versterken en ondersteunen (Grypdonck, 2009; Van Heijst, 2005; Timmermann, 2010).

Door met anderen te leven worden we wie we zijn; relaties met andere mensen maken ons tot wát we zijn (Ricoeur, 1992, 2005; Kittay, 1999). Op deze manier hebben we allemaal invloed op en zijn we onderdeel van elkaars levensverhaal. Familieleden, naasten, zorgprofessionals, advocaten, rechters, wetenschappelijke onderzoekers en dus ook grootschalige sociale en politieke relaties (Held, 2010; Held, 2017) geven zodoende mede vorm aan het levensverhaal van scheidende ouders in perioden van chaos en overweldigende complexiteit (Van Nistelrooij, Visse, Spekkink & De Lange, 2017). Omdat onze identiteit wordt gevormd door die relaties dragen we allemaal de verantwoordelijkheid om goed voor onze scheidende naasten te zorgen. Voor goede zorg vanuit zorgethisch perspectief is niet alleen een vitale zorgrelatie waarin gezocht en gezien kan worden noodzakelijk, ook de context waarbinnen deze zorgrelatie tot stand komt is van essentieel belang. Aangezien (zorg)relaties geen statisch gegeven maar een dynamisch wordingsproces zijn zou het theoretisch mogelijk moeten zijn om samen onze maatschappij te transformeren naar een zachte en alerte samenleving waar scheidende ouders als kwetsbare mensen worden gezien die in nood zijn, zorg nodig hebben en niet alleen gelaten mogen worden (Baart, 2004; Van Heijst, 2005).

Bij het in dialoog brengen van de antwoorden op de deelvragen van dit onderzoek ontstonden ook nieuwe vragen. Helaas is er binnen dit onderzoek geen ruimte om dieper op deze vragen in te gaan. Gezien de schadelijke gevolgen van destructieve vechtscheidingen op ouders, kinderen en de maatschappij kan het van groot belang zijn om meer zorgethisch kwalitatief onderzoek te doen naar goede zorg voor scheidende ouders. Hierbij zou het waardevol kunnen zijn om de invloed van de professionele context op vechtscheidende ouders nader te onderzoeken. Door de geleefde ervaring van zowel de zorggever als de zorgontvanger (scheidende ouder) op de diepen en met elkaar in verbinding te brengen kan meer multiperspectiviteit en inzicht ontstaan voor het tegengaan van vechtscheidingen in Nederland.

Literatuur

Arendt, H. (1958). *The human condition*. Chicago: University of Chicago Press.

Ayoub, C.C., Deutsch, R.M., & Maraganore, A. (1999). Emotional distress in children of high-conflict divorce: the impact of marital conflict and violence. *Family and Conciliation Courts Review*, 37, 297-314.

Alink, L., Ijzendoorn, R.V., Bakermans-Kranenburg, M., Pannebakker, F., Vogels, T., & Euser, S. (2001). *Kindermishandeling in Nederland anno 2010. De tweede Nationale Prevalentiestudie Mishandeling van Kinderen en Jeugdigen (NPM-2010)*: Casimir publishers.

Amato, P.R. (2001). Children of divorce in the 1990's. An update of the Amato and Keith (1991) meta-analysis. *Journal of Family Psychology*, 15(3), 335. Doi:10.1037/0893-3200.15.3.355

Amato, P.R., Cheadle, J. (2005). *The long reach of divorce: Divorce and child well-being across three generations*. *Journal of Marriage and Family*, 67(1), 191-206. doi: 10.1111/j.0022-2445.2005.00014.x

Anthonijsz, I. (2015). Beter ouderschap door hulp bij partnerrelatie. Hoofdstuk 9 in: Gravesteyn, C. & Aartsma, M. (eds). *Meer dan opvoeden. Perspectieven op het werken met ouders*, p. 133-150.

Anthonijsz, I., Dries, H., Berg-le Clercq, T., & Chenevert, C. (2010). *Verkenkende studie relatieondersteunend aanbod centra jeugd en gezin*. NJI.

Appel, A.E., & Holden, G.W. (1998). The co-occurrence of spouse and physical child abuse. A review and appraisal. *Journal of Family Psychology*, 12(4), 578-599. doi: 10.1037/0893-3200.12.4.578

Baart, A. (2004). *Theorie van de presentie* (3e ed.). Utrecht: Lemma.

Baart, A., & Grypdonck, M. (2008). *Verpleegkunde en presentie. Een zoektocht in dialoog naar de betekenis van presentie voor verpleegkundige zorg*. Den Haag: Lemma.

Baart, A.J., Olthuis, G.J., Prins, C., Smits, M.J. (2011). De een of de ander: Dat is nog een heel verschil: Leren zien wat patiënten doormaken op de SEH en hoe daarop wordt gereageerd. St. Elisabeth Ziekenhuis & Leerstoel Zorgethiek.

Baitair, R., Buysse, A., Brondeel, R., de Mol, J., & Rober, P. (2012). Toward high-quality divorce agreements: the influence of facilitative professionals. *Negotiation Journal* 10, 453-473.

Barendrecht, M., Goosen, C., (2017). *Rechtszorg in plaats van rechtsstrijd bij scheiding*. Tijdschrift conflicthantering, 5, 48-51.

Berg, H. van den. (2004). Discoursanalyse. *Kwalon* 26, 9:2, p. 29-39.

Boeije, H. (2005). *Analyseren in kwalitatief onderzoek. Denken en doen*. Hoofddorp: Boom Lemma.

Bonag, K. (2005). *Factors contributing to quality coparenting: Implications for family policy*. Journal of Divorce & Remarriage, 43(3-4), 79-103. doi: 10.1300/JO87v43n03/-05

Bow, J. N. & Boxer, P., (2003) 'Assessing allegations of domestic violence in child custody evaluations', *Journal of Interpersonal Violence* 2003, 18(12), p. 1384-1410, DOI: 10.1177/0886260503258031.

Bronstein, P., Clauson, J., Stoll, M.F., & Abrams, C.L. (1993). Parenting behavior and children's social, psychological, and academic adjustment in diverse family structures. Family relations, 268-276.

Brown, T., Frederico, M., Hewitt, L. & Sheehan, R., (2000). 'Revealing the existence of child abuse in the context of marital breakdown and custody and access disputes', *Child Abuse and Neglect* 2000, 24(6), p. 849-859, DOI:10.1016/S0145-2134(00)00140-X.

Brugière, F. (2014). *Care and its political effects*. In: Olthuis, G., Kohlen, H., Heier, J. (2014). *Moral Boundaries Redrawn: The significance of Joan Tronto's Argument for Political Theory, Professional Ethics, and Care as Practice*. Peeters Publishers Leuven.

Cabrera, N.J., Scott, M., Fagan, J., Steward-Streng, N., & Chien, N. (2012). Coparenting and children's school readiness: A mediational model. Family Process, 51, 307-324.

Campbell, J., Jones, A.S., Dienemann, J., Kub, J., Schollerberg, J., O'Campo, P., Wynne, C., (2002). Intimate partner violence and physical health consequences. Archives of Internal Medicine, 162(10), 1157-1163. doi: 10.1001/archinte.162.10.1157.

Carpentier, N. & Spee, S. s.a.. Discoursanalyse. Cursustekst Informatieverwerking UIA Dept. PSW. Gevonden op 19 juli 2018 op <http://homepages.vub.ac.be/~ncarpent/disc.html>

Chan, Y.C., & Yeung, J.W.K. (2009). Children living with violence within the family and its sequel: A meta- analysis from 1995-2006. Aggression and Violent Behavior, 14 (5), 313-322. doi:10.1016/j.avb.2009.04.001

Charmaz, K. (2014). *Constructing Grounded Theory: A practical guide through qualitative analysis (2nd edition)*. Londen: Sage Publishers.

Cloosterman A., Klein Velderman M., Pannebakker F. (2013) *Aanbod relatieondersteuning en preventie van scheidingsgerelateerde problematiek bij kinderen in noordelijk Zuid Holland*. TNO. Behavioural and Social Sciences.

Cohen, J.A., Bukstein, O., Walter, H., Benson, S.R., Chrisman, A., Farchione, T.R., ...Issues, A.W.G.O.Q (2010). Practice parameter for the assessment and treatment of children and adolescents with posttraumatic stress disorder. J Am Acad Child Adolesc Psychiatry, 49(4), 414-430. Doi: 10.1016/j.jaac.2009.12.020

Cohen, O., & Levite, Z (2012). High-conflict divorced couples: combining systemic and psychodynamic perspectives. *Journal of Family Therapy*, 34, 387-402.

Creswell, J.W., & Poth, C.N. (2017). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage publications.

Cummings, E.M., & Davis, P.T. (2010). *Marital conflict and children: An emotional security perspective*. New York: Guilford Press.

Dijk, T.A. van. (1988). *News as discourse*. Hillsdale, NY: Lawrence Erlbaum Associates.

Dijk, T.A. van (2001). 18 Critical Discourse Analysis. 199. In D. Tanen, D. Schiffrin & Hamilton, H., (Eds.), *Handbook of Discourse Analysis* (p. 352-371). Oxford: Blackwell. Geraadpleegd op <http://www.discourses.org/OldArticles/Critical%20discours%20analysis.pdf>

Engster, D. (2004). Care ethics and natural law theory: Toward an institutional political theory of caring. *Journal of Politics*, 66(1), 113-135.

Felitti, V.J., Anda, R.F., Nordenberg, D., Williamson, D.F., Spitz, A.M., Edwards, V., Marks, J.S. (1998). Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults: The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *American journal of preventive medicine*, 14, 245-258.

Finlay, L. (2008). A Dance Between the Reduction and Reflexivity: Explicating the "Phenomenological Psychological Attitude". *Journal of Phenomenological Psychology*, 39(1), 1-32.

Grypdonck, M. (2009). Empowerment en dementie. In G. L. van Heck & H. Stoop (Eds.), *Vergeet mij niet!* (pp. 21-22). 's-Hertogenbosch: Programmaraad Zorgvernieuwing Psychogeriatric.

Gilligan, C. (1982). *In a different voice. Psychological theory and woman's development*. Cambridge: Harvard University Press.

Gilligan, C., Eddy, J. (2017). *Listening as a path to psychological discovery: an introduction to the Listening Guide*. New York University, New York City, NY, USA. DOI 10.1007/s40037-017-0335-3

Goorden, O. (2015). Oproep: laten we gezamenlijk een pakket scheidingsinterventies voor preventie en curatie ontwikkelen. *Kind en Adolescent*.

Goosen, C., Leuven, van, C., (2017). *Zet de gezinsadvocaat aan het werk*. Tijdschrift conflicthantering, 6, 24-30.

Goossensen, M.A. (2014). *Schetsen van mismatch: Movisie*.

Green, J.D., Davis, J.L., Reid, C.A. (2014). *Third-Party Forgiveness: Social Influences on Intimate Dyads*. In C.R. Agnew (Ed.), *Social Influences on Romantic Relationships. Beyond the Dyad*. Cambridge: University Press.

Grootegeod, E. (2013). *Dignity of Dependence, Welfare State Reform and the Struggle for Respect*. Amsterdam, Academisch proefschrift Universiteit van Amsterdam.

Hamington, M. (2004). *Embodied Care: Jane Addams, Maurice Merleau-Ponty and Feminist Ethics*. Illinois: University of Illinois Press

Hardesty, J.L. & Ganong, L.H., (2006) 'How women make custody decisions and manage co-parenting with abusive former husbands', *Journal of Social and Personal Relationships* 2006, 23, p. 543-563.

Hardesty, J. L., Haselschwerdt, M. L. & Johnson, M. P., (2012) 'Domestic violence and child custody', in: Kuehnle, K. & Drozd, L. (eds.), *Parenting plan evaluations: Applied research for the family court*, Oxford: Oxford University Press 2012, p. 442-474.

Harvey, D. (2005). *A brief history of neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.

Heijst, A. van (2005). *Menslievende zorg. Een ethische kijk op professionaliteit*. Leuven: Peeters Publishers.

WWWW Baart Heijst, A. van (2008). Zorgethiek, een theoretisch overzicht. *Filosofie en Praktijk* (29)1, pp. 7-18.

Heijst, A. van & Vosman, F. (2010). Managen van menslievende zorg: Herbepalen waar de gezondheidszorg toe dient. In M. Pijnenburg, C. Leget & B. Berden (eds). *Menslievende zorg, management en kwaliteit* (pp. 11-39). Budel: Damon

Heijst, A. van (2011). *Professional loving care. An ethical view of the healthcare sector*. Leuven: Peeters

Heijst, A. van (2014). *Menslievende zorg. Een ethische kijk op professionaliteit*. Kampen: Uitgeverij Klement

Heijst, A. van & Vosman, F. (2010). Managen van menslievende zorg: Herbepalen waar de gezondheidszorg toe dient. In M. Pijnenburg, C. Leget & B. Berden (eds). *Menslievende zorg, management en kwaliteit* (pp. 11-39). Budel: Damon

Held, V. (2006). *The ethics of care: Personal, political, and global*. Oxford University Press on Demand.

Held, V. (2010). *Ethics and Social Welfare. Can the Ethics of Care Handle Violence?* Routledge.

Held, V. (2015) *Care and justice, still*. Care Ethics and Political Theory Oxford University. Press, Oxford.

Held, V. (2017). Ethnic Conflict and the Ethics of Care. In Z.J. Goldberg (Red.), *Refelctions on Ethics and Responsibility: Essays in Honor of Peter A. French* (p. 53-70). Springer.

Hetherington, E.M. (2006). The influence of Conflict, Marital Problem Solving and Parenting on Children's Adjustment in Nondivorced, Divorced and Remarried Families. In A. Clarke-Steward & J. Dunn (Eds.), *Families count. Effects on child and adolescent development. The Jacobs Foundation series on adolescence* (pp. 203-237). New York: Cambridge University Press.

Ho, A. (2008). *The individualist Model of Autonomy and the Challenge of Disability*. Bioethical Inquiry.

Holt, S., Buckley, H., & Whelan, S. (2008). The impact of exposure to domestic violence on children and young people: A review of the literature. *Child abuse & neglect*, 32, 797-810.

Jaffe, P.G., Crooks, C.V., & Poisson, S.E., (2003). Common misconceptions in addressing domestic violence in child custody disputs. *Juvenile and Family Court Journal*, 54, 54, 57-67.

Johnson, C.W., Parry, D.C. (2016). *Fostering social justice through qualitative inquiry: A methodological guide*. Routedge.

Karremans, J.C., & Van Lange, P.A. (2008). *Foregiveness in personal relationships: Its malleability and powerful consequences*. *European Review of Social Psychology*, 19(1), 202-241. doi: 10.1080/10463280802402609.

Kelly, J.B., & Emery, R.E. (2003). Children's adjustment following divorce. Risk and resilience perspectives. *Family relations*, 52(4), 352-362. doi:10.1111/j.1741-3729.2003.00352.x

Kelly, J. B. & Johnson, M. P., (2008) 'Differentiation among types of intimate partner violence: Research update and implications for interventions', *Family Court Review* 2008, 46, p. 476-499.

Kennedy, D.P., Jackson, G.L., Green, H.D., Bradbury, T.N., & Karney, B.R. (2015). *The analysis of duocentric social networks: A primer*. *Journal of Marriage and Family*, 77(1), 295-311. Doi:10.1111/jomf.12151

Kittay, E.F., (1999) *Love's labor. Essays on Woman, Equality, and Dependence and care*. New York, Routledge.

Kitzmann, K.M., Gaylord, N.K., Holt, R.A., & Kenny, E.D. (2003). Child witness to domestic violence: a meta-analytic review. *Journal of consulting and clinical psychology*, 71, 339.

Klaver, K., Elst, E., van & Baart, A.J. (2013). Demarcation of the ethics of care as a discipline: Discussion article. *Nursing Ethics*. doi: 11.1177/0969733013500162.

de Kock, C., (2017) *Mensen zijn nog te vaak naïef in de liefde. Scheiden doet lijden. Maar als het van de echtscheidingsadvocaat afhangt, kan de gemiddelde echtscheiding heel wat pijnlozer.* (bijzoeken)

Krishnakumar, A., & Buehler, C. (2000). Interparental conflict and parenting behaviors. A meta-analytic review. *Family relations*, 49 (1), 25-44. doi: 10.1111/j.1741-3729.2000.00025.x

Lawick, J. Van (2012). Vechtscheidende ouders en hun kinderen. *Systeemtherapie* 24, 129-150.

Levendosky, A.A., & Graham-Bergmann, S.A. (2001). Parenting in battered woman. The effects of domestic violence on woman and their children. *Journal of Family Violence*, 16(2), 171-192.

Levine, D.I., & Painter, G. (1998). Family structure and youths outcomes: Which correlations are causal? *Journal of human resources*, 524-549.

Levite, Z., & Cohen, O. (2011). The tango of loving hate: Couple dynamics in high conflict divorce. *Clinical Social Work Journal* 40, 46-55.

Lickel, B., Miller, N., Stenstrom, D.M., Denson, T.F., & Schmader, T. (2006). *Vicarious retribution: The role of collective blame in intergroup aggression.* *Personality and Social Psychology Review*, 10(4), 372-390. doi: 10.1207/s15327957pspr1004_6

Litvack, A., (2007). *Best practices with families experiencing high-conflict separation and divorce*, Toronto, Canada; Jewish Family and Child/ High Conflict Forum 2007.

Ijzendoorn, van M.H., (1994) *Gehechtheid van ouders en kinderen. Intergenerationele overdracht van gehechtheid in theorie, (klinisch) onderzoek en gevalsbeschrijvingen.* Bohn Stafleu Van Loghum

Leget, C. (2008). *Van levenskunst tot stervenskunst: over spiritualiteit in de palliatieve zorg.* Tiel: Lannoo.

Leget, C., Nistelrooij, I. van, Visse, M. (2017) *Beyond demarcation: Care ethics as an interdisciplinary field of inquiry.* *Nurs Ethics*. Jan 1:969733017707008. doi: 10.1177/0969733017707008.

Ligtermoet, I., & Okma, K. (2014). Steun voor aanstaande ouders bij ouderschap en opvoeding: Visiedocument voor gemeenten. NJI.

Marchart, O. (2013) *Das flackerende Licht der Verunsicherung, in Die Prekarisierungsgesellschaft.* Bielefeld: Transcript.

Manen M. van (1997). *Researching lived experience: Human science for an action sensitive pedagogy.* London: Routledge

Manen, M. van (1998). Modalities of Body Experience in Illness and Health. *Qualitative Health Research: An International, Interdisciplinary Journal*, 8 (1), pp. 7-24

Manen, M., van (2003). *Writing in the dark: phenomenological studies in interpretive inquiry*. Left Coast Press.

Manen, M. van (2007). *Phenomenology of Practice*. Phenomenology & Practice, 1 (1), pp 11-30

Manen, M. van (2014). *Phenomenology of practice: Meaning-giving methods in phenomenological research and writing*. London: Routledge

Manen, M. van (2017). *But is it Phenomenology?: Qualitative Health Research*, 27(6), pp. 775-779

Manen, M. van (2017). *Phenomenology in Its Original Sense: Qualitative Health Research*, 27 (6), pp. 810-825

van der Meide, H., (2016). *Data-analyse volgens fenomenologische reflectieve leefwereldbenadering*. Kwalon Jaargang 19.

Meide, H. van der, Leget, C., & Olthuis, G (2013). *Giving voice to vulnerable people: The value of shadowing for phenomenological healthcare research*. Medicine, Health Care and Philosophy.

Meide, H. van der, Olthuis, G., & Leget, C. (2015). Participating in a world that is out of tune: shadowing an older hospital patient. *Medicine, Health Care and Philosophy*, 18(4), 577-585.

McDermott, R., Flower, J.H., & Christakis, N.A. (2013). Breaking up is hard to do, unless everyone else is doing it too. Social network effects on divorce in a longitudinal sample. *Social Forces*, 92(3), 1096-1116

Milardo, R. M., Helms, H. M., Widmer, E. D., & Marks, S. R. (2014). Social capitalization in personal relationships. In C. R. Agnew (Ed.), *Social Influences on Romantic Relationships. Beyond the Dyad* (pp. 33-57). Cambridge: Cambridge University Press.

Mitcham-Smith, M., & Henry, W. (2007). High conflict divorce solutions: Parenting coordination as an innovative co-parenting intervention. *The family journal* 15, 369-373.

Mittendorff, M., (2016) *Verbetering van de ketenaanpak rondom vechtscheidingen in de gemeente Veenendaal*. Masterthesis. Maatschappelijke opvoedingsvraagstukken. Universiteit Utrecht.

Mol, A. (2006) *De logica van het zorgen, Actieve patiënten en de grenzen van het kiezen*. Amsterdam: Uitgeverij van Gennep.

Morin, A., (2017) *De 13 geboden voor ouders. 13 dingen die mentaal sterke ouders niet doen*. Karakter Uitgevers B.V., Uithoorn

Noddings, N. (1984) *Caring. A feminine Approach to Ethics & Moral Education*. Berkeley: University of California Press.

Nistelrooij, I., van. (2015). *Notitie over de Utrechtse zorgethiek*. Universiteit voor Humanistiek. Utrecht.

Nunes-Costa, R.A., Lamela, D.J., & Figueiredo, B.F. (2009). Psychosocial adjustment and physical health in children of divorce. *Jornal de Pediatria*, 85, 385-396.

Olthuis, G., Kohlen, H., Heier, J. (2014). Moral Boundaries Redrawn: The significance of Joan Tronto's Argument for Political Theory, Professional Ethics, and Care as Practice. Peeters Publishers. Leuven, 78(10), 73-90.

Poole, B. (2002). Commitment and criticality: Fairclough's Critical Discourse Analysis evaluated. *International Journal of Applied Linguistics* 20(2), p.137-155.

Prevo, T., & Ter Weel, B. (2014). The effect of family disruption on children's personality development: Evidence from British longitudinal data. *De Economist*, 163, 61-93.

van Puyenbroeck, H., (2016) *Wanneer het onvoorspelbare onvoorstelbaar reëel wordt. Analyse en ervaringen met gezinsdrama's*. dr. Hubert van Puyenbroek. Brussel.

Reilly, E.W. (2014). The use of forgiveness in high-conflict divorce. A study of a psycho-educational approach to increasing forgiveness and coparenting. Asbury Theological Seminary.

Rey, M.S., Fleri, A.M., Moore, C.D., Worthington Jr, E.L., Wade, N.G., Sandage, S.J., & Cook, K.M. (2012). Evaluation of an intervention designed to help divorced parents forgive their ex-spouse. *Journal of Divorce & Remarriage*, 53(3), 231-245.

Ricoeur, P. (1986). *Fallible men*. Fordham: University Press.

Robinson, F. (2010). After liberalism in world politics? Towards an international political theory of care. *Ethics and Social Welfare*, 4(2), 130-144.

Roeters, A., Bux, F. (2016) *Continuïteit en verandering in het Nederlandse gezinsleven*. Boom Lemma Uitgevers B.V.

Roulston, K., Shelton, S.A., (2015). *Reconceptualizing Bias in Teaching Qualitative Research Methods*. *Qualitative Inquiry* vol. 21 (4) 332-342

Ruddick, S. (1989). *Maternal thinking: Toward a politics of Peace*. Boston: Beacon Press.

de Ruiter, C., (2015) *Het programma kinderen uit de knel in de knel*. Directieve Therapie, jaargang 35, nummer 3. Boom uitgeverij. Deventer.

de Ruiter, C., (2016) 'In dialoog over conflictscheidingen', *Directieve therapie* 2016, 36, p. 62-67.

de Ruiter, C., & van Pol B., (2017) 'Mythen over conflictscheidingen: Een onderzoek naar de kennis van juridische en sociale professionals', *Family & Law* May 2017, DOI: 10.5553/FenR/.000032

Scharff, K. E. (2004). Therapeutic supervision with families of high-conflict divorce. *International Journal of Applied Psychoanalytic Studies* 1, 269-281.

Shapiro, A. F., & Gottman, J. M. (2005). Effects on marriage of a psycho-communicative educational intervention with couples undergoing the transition to parenthood, evaluation at 1- year post intervention. *The journal of family communication* 5, 1-24.

Skowron, E., & Reinemann, D.H. (2005). Effectiveness of Psychological Interventions for Child Maltreatment. A Meta-Analysis. *Psychotherapy. Theory, research, practice, training*, 42(1), 52. doi: 10.1037/0033-3204.42.1.52

Spillane-Grieco, E. (2000). Cognitive-behavioral family therapy with a family in high conflict divorce: A case study. *Clinical Social Work Journal* 28, 106-119.

Spruijt, E. en Kormos, H. (2010) *Handboek scheiden en kinderen*. Voor de beroepskracht die met scheidingskinderen te maken heeft. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.

Timmermann, M. (2010). *Relationele afstemming. Presentieverrijkte verpleeghuiszorg* Amsterdam:

Watzlawick, P., Weakland, J.H. & Fisch, R. (1974). *Change: Principles of Problem Formation and Problem Resolution*. New York: Norton and Company.

WWW Violence, abuse, and crime exposure in a international sample of children and youth. *Pediatrics*, 124(5), 1411-1423.

Visse (2012). *Openings for humanization in modern health care practices*. Proefschrift.

Wodak, R., (2001). What CDA is about – a summary of its history, important concepts and its developments. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of Critical Discourse Analysis* (p. 1-13). Londen: Sage publications Ltd.

Tomassen-Lans, M, van der, M., (2015) *Het verplichte ouderschapsplan: Regeling en werking*. Den Haag: Boom Juridische Uitgevers 2015.

Tjong Tjin Tai, T.F.E. (2006). *Zorgplichten en zorgethiek*. Deventer: Kluwer.

Trono, J.C. (1993) *Moral boundaries: A political argument for an Ethic of Care*. New York: Routledge.

Tronto, J.C. (2001). *Who cares? Public and Private Caring and the Rethinking of Citizenship*, in: Nancy J. Jirschmann and Ulrike Liebert, 'Woman & Welfare. Theory and practice in the United States and Europe' New Brunswick & London.

Tronto, J.C. (2013). *Caring Democracy. Markets, Equality and Justice*. New York and London: New York University Press.

Van Yperen, T., & Van Woudenberg, A. (2011). *Werk in uitvoering: Bouwen aan het nieuwe jeugdstelsel*. NJI.

Visser, M. (2016) *The impact of destructive parental conflicts on children and their families*. VU University. Amsterdam.

Vosman, F., Niemeijer, A. (2017). *Rethinking critical reflection on care: late modern uncertainty and the implications for care ethics*. *Medicine, Health Care and Philosophy*, 1-12.

Vlind, M. (2012) *Zelfregie in de praktijk. Een kwalitatief onderzoek naar eigen regievoering van kwetsbaren in de zelfredzame samenleving*. Movisie. Utrecht.
Link:[https://www.movisie.nl/sites/default/files/alfresco_files/Zelfregie%20in%20de%20praktijk%20\[MOV-178025-0.3\].pdf](https://www.movisie.nl/sites/default/files/alfresco_files/Zelfregie%20in%20de%20praktijk%20[MOV-178025-0.3].pdf)

Vries, M. de, & Kossen, J. (2015). *Zo werkt de zorg in Nederland*. Nederland: VvAA en De argumentenfabriek.

Walker, M. Urban (2007) *Moral understandings. A feminist study in ethics*. (2^e ed). Oxford: Oxford University Press.

Wethingto, H.R., Hahn, R.A., Fuqua-Whitley, D.S., Sipe, T.A., Cosby, A.E., Johnson, R.L., ... Tuma, F.K. (2008). The effectiveness of interventions to reduce psychological harm from traumatic events among children and adolescents. A systematic review. *American journal of preventive medicine*, 35(3), 287-313. doi:10.1016/j.amepre.2008.06.024

Wolfe, D.A., Crooks, C.V., Lee, V., McIntyre-Smith, A., & Jaffe, P.G. (2003). The effects of children's exposure to domestic violence: A meta-analysis and critique. *Clinical child and family psychology review*, 6, 171-187.

Whiteside, M.F., (1998). The parental alliance following divorce: An overview. *Journal of Marital and Family Therapy*, 24, 3-24.

Woods, S.J. (2005). Intimate partner violence and post-traumatic stress disorder symptoms in woman. What we know and need to know. *Journal of Interpersonal Violence*, 20(4), 394-402. doi:10.1177/0886260504267882

Zoon, M., & Anthonijsz, I. (2015). *Van gekibbel tot (v)chtscheiding: Handreiking voor het inzetten van een preventie- en zorgarrangement*. NJI.

Andere bronnen:

Baracs, M.N., Vreeburg-Van der Laan, E.J.M. (2014) *Vechtende ouders, het kind in de knel. Adviesrapport over het verbeteren van de positie van kinderen in Vechtscheidingen*. De kinderombudsman.

Dronkers, P. (2015). *Zorgethiek en beleid in zorg en welzijnsorganisaties*. Collegedictaat studiejaar 2015/2016. Utrecht: Universiteit voor Humanistiek

de Kinderombudsman (2014). *Vechtende ouders, het kind in de knel*. Adviesrapport over het verbeteren van de positie van kinderen in vechtscheidingen.

de Kinderombudsman (2016) *Verkenning naar kindvriendelijke advocatuur*. Een onderzoek naar de rol van de advocaat als preventieve schakel bij (v)echtscheidingen.

Rouvoet, A. (2018) *Scheiden... En de kinderen dan?* Scheiden zonder schade. Den Haag: Platform 'Scheiden zonder Schade.

Staatcommissie herijking ouderschap (2015). *Rapport Kind en ouders in de 21^e eeuw*.

Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport en Ministerie van Veiligheid en Justitie, Kinderen Veilig, *Actieplan aanpak kindermishandeling (2011- 2012-2016)*.

Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport (2015). *Rapportage onderzoek onder artsen naar de werking van de meldcode huiselijk geweld en kindermishandeling*. BMC onderzoek. Den Haag.

Mallant, C. (2009). *Verloren band*. KRO-NCRV.

Platform scheiden zonder schade (2018). *Scheiden... en de kinderen dan?* Tijd voor actie. Rouvoet,

Sijs, N., (2010). Etymologiebank op <http://etymologiebank.nl/>

Unicef. (2006). Behind closed doors: the impact of domestic violence on children. Retrieved from New York.

Bijlage 1 fasering

Door persoonlijke omstandigheden van de student en organisatorische omstandigheden van de Vakgroep Zorgethiek en Beleid is de initiële fasering van het onderzoek (uiterlijke inleverdatum 15 juli 2018) komen te vervallen.

Fase 1: **Vooronderzoek** week 7 t/m 30
Onderzoeksontwerp aanpassen, 25 juli inleveren.

Fase 2: **Verkenning** week 7 t/m 32
Transcript uitschrijven. Documentaire aantal keren bekijken. Lezen transcript. Voortdurend bridling toepassen m.b.v. memo's.

Fase 3: **Analyse** week 7 t/m 32
Destilleren betekenseenheden en essentie. Triangulatie mede studenten en begeleider.
Formuleren essentie. Finaliseren analyse.

Fase 4: **Rapportage** week 30 t/m 32
Beschrijven en visualiseren bevindingen. Discussie, conclusie en aanbevelingen en reflectie op betekenis van de analyse. Kwaliteit van onderzoek, eindrapportage finaliseren incl. literatuur en bijlagen.

Fase 5: **Afronden** week 35
Eerste versie thesis inleveren bij begeleider.

Fase 6: **Finaliseren** week 35
Aanpassingen doorvoeren en eindversie thesis inleveren op 30 augustus 2018, 21.00 uur.